

OSOITUKSET KIELEN JA ELEIDEN RAJAPINNALLA

Pro gradu

Liisa-Maria Halkosaari

Jyväskylän yliopisto
Kielten laitos
Suomalainen viittomakieli
Tammikuu 2013

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Tiedekunta Humanistinen tiedekunta	Laitos Kielten laitos
Tekijä Liisa-Maria Halkosaari	
Työn nimi Osoitukset kielen ja eleiden rajapinnalla	
Oppiaine Suomalainen viittomakieli	Työn laji Pro gradu -tutkielma
Aika Tammikuu 2013	Sivumäärä 53
<p>Tiivistelmä</p> <p>Tutkielmassa tarkastellaan etusormiosoituksia ja niiden asemaa kielellisinä yksikköinä ja eleinä. Tutkielma on aineistoesimerkein havainnollistettu kirjallisuuskatsaus, jossa selvitetään, miten osoituksia on tulkittu eletutkimuksessa ja viitottujen kielten tutkimuksessa, ja onko näissä tulkinnoissa yhtäläisyyksiä.</p> <p>Tutkielmassa keskitytään prototyypin osoitusmuotoon, etusormiosoitukseen. Eleiden tutkimuksessa McNeill on esitellyt käsityksen, jossa eleet määritellään puheen eli kielen läsnäolosta riippuvaisena jatkumona. Koska viitottujen kielten suhde eleisiin ei ole jatkumoajattelussa aivan ongelmaton, lähestytään ajatusta tässä tutkielmassa kriittisesti. Eleiden ja kielen rajaa pohditaan esimerkiksi Okrentin määritelmien avulla sekä asettamalla vastakkain viitottujen kielten tutkijoiden osoituksesta esittämiä väitteitä.</p> <p>Osoitukset toimivat eri tutkimusten mukaan viitotussa kielessä muun muassa pronomineina ja määritteinä, ja niiden on todettu voivan predikoida sekä ylläpitää koheesiota diskursseissa muun muassa poijurakenteilla. Eletutkimuksessa, enimmäkseen puhuttujen kielten yhteydessä, osoitukset määritellään deiktisiksi eleiksi, joiden avulla muun muassa liikutaan sujuvasti diskursseissa. Osoituksilla kuitenkin viitataan asioihin myös varsin konventionaalisin keinoin, jolloin niiden asema ei-kielellisenä täysin elementteinä voidaan asettaa kyseenalaiseksi.</p> <p>Kirjallisuuskatsauksessa kävi ilmi, että eletutkimuksen ja viitottujen kielten tutkimuksen yhteen sovittaminen on alkanut. Osoitukset huomioidaan viitottujen kielten tutkimuksessa aiempaa paremmin, mutta eletutkimuksen löytöjä voisi hyödyntää enemmänkin. Esimerkiksi abstrakti deiktis on osoituksen funktio, joka esiintyy usein sekä viitottujen että puhuttujen kielten kanssa.</p>	
Asiasanat viittomakieli, suomalainen viittomakieli, eleet, kieli, osoitukset, pronominit	
Säilytyspaikka	
Muita tietoja Elektroninen liite (DVD), sisältää tiivistelmän suomalaisella viittomakielellä	

UNIVERSITY OF JYVÄSKYLÄ

Faculty Faculty of Humanities	Department Department of Languages
Author Liisa-Maria Halkosaari	
Title Pointing, at the edge of language and gesture	
Subject Finnish Sign Language	Level Master's thesis
Month and year January 2013	Number of pages 53
<p>Abstract</p> <p>This MA thesis examines index finger pointing and its status as a linguistic unit and a gesture. This study is a literature review, elucidated with data examples. It aims to study how pointing is interpreted in gesture studies and studies of signed languages, and whether these interpretations have common features.</p> <p>The focus of the study is the prototypical form of pointing, index finger pointing. In the field of gesture studies, McNeill has suggested that gestures could be analyzed as a continuum where speech is included in different levels. The continuum is approached critically as the relationship between signed language and gesture will not easily fit in the idea of the continuum. The line between gesture and language is discussed for example by the definitions of Okrent and by contrasting claims about pointing made by researchers of signed languages.</p> <p>Different studies suggest that pointing can have a role as a pronoun or a determiner. It can also function as a predicate, or maintain discourse cohesion by e.g. byou constructions. In gesture studies – mostly related to spoken languages – pointing is often defined as a deictic gesture that e.g. helps to fluently move around in the discourse. Pointing can also be used in a very conventional way. In those cases it can be speculated whether it still is a purely gestural, non-linguistic element.</p> <p>This literature review revealed that the combining of gesture studies and studies of signed languages has begun. Pointing is noticed in sign language studies but the use of results gained in gesture studies could be more effective. For example, abstract deixis is a function of pointing that can be often found in both signed and spoken language discourses.</p>	
Keywords Sign Language, Finnish Sign Language, gesture, language, pointing, pronouns	
Depository	
Additional information Electronic attachment (DVD), including abstract in Finnish Sign Language	

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Tiedekunta Humanistinen tiedekunta	Laitos Kielten laitos
Tekijä Liisa-Maria Halkosaari	
Työn nimi Osoitukset kielen ja eleiden rajapinnalla	
Oppiaine Suomalainen viittomakieli	Työn laji Pro gradu -tutkielma
Aika Tammikuu 2013	Sivumäärä 53
Tiivistelmä Tiivistelmä suomalaisella viittomakielellä on tämän työn oheen liitetyllä DVD-levyllä.	
Asiasanat viittomakieli, suomalainen viittomakieli, eleet, kieli, osoitukset, pronominit	
Säilytyspaikka	
Muita tietoja Elektroninen liite (DVD), sisältää tiivistelmän suomalaisella viittomakielellä	

SISÄLLYS

1	JOHDANTO.....	6
2	ELEISTÄ JA KIELESTÄ	10
	2.1 Eleiden luokittelua.....	10
	2.2 Eleet ja viitotun kielen synty.....	13
	2.3 Eleet viitotussa kielessä.....	15
	2.4 Eleiden ja kielen erottaminen.....	17
3	OSOITUKSET	22
	3.1 Osoitukset eleiden tutkimuksessa.....	23
	3.2 Osoitukset viitottujen kielten tutkimuksessa.....	27
	3.2.1 Osoitukset pronomineina.....	28
	3.2.2 Pronominit ilman osoitusta?.....	30
	3.2.3 Osoitukset determinanteina.....	32
	3.2.4 Osoitukset merkitsijöinä.....	35
	3.2.5 Osoitukset tekemistä ilmaisemassa.....	37
	3.2.6 Passiivisen käden osoitukset	39
4	HAASTEITA OSOITUSTEN TUTKIMUKSESSA.....	44
5	LOPUKSI	48
	LÄHTEET	50

1 JOHDANTO

Osoitusele on yksi ensimmäisiä ihmisen kommunikaation välineitä. Osoituselettä käyttävät käytännössä kaikki ihmiset, kuurot ja kuulevat, mutta viitottujen kielten tutkimuksessa sitä on pitkään soviteltu ainoastaan kielelliseen muottiin. Osoituksia on tutkittu lähestyen niitä siitä kieliopillisesta funktiosta, johon niitä kulloinkin käytetään (kuten pronominit), ja vain harvoin viitotun kielen osoituksia on peilattu eletutkimuksen kuvaukseen osoituseleestä.

Eleiden ja kielen tutkiminen rinnakkain samassa kanavassa on ollut mahdollista tähänkin saakka: sekä puheessa että viittomisessa esiintyy elemäisiä elementtejä. Ainoa eleytyppi, jota puhekanavassa ei näytä esiintyvän, on deiktiset eleet eli osoitukset. (Okrent 2002: 187.) Jos siis halutaan tutkia osoitusten luonnetta eleinä ja/tai lingvistisinä yksiköinä niiden esiintyessä samassa kanavassa, on tutkittava osoituksia ja viitottua kieltä. Osoituksen on myös väitetty olevan mukana jopa neljäosassa tanskalaisen viittomakielen leksikkoo (Engberg-Pedersen 2003: 271).

Tässä tutkielmassa perehdytään etusormiosoitukseen niin eleenä kuin viittomanakin. Tutkielma on aineistoesimerkeillä laajennettu kirjallisuuskatsaus, jossa on tarkoitus kerätä monipuolisesti tietoa osoituksesta, kielen ja eleiden rajapinnalle sijoittuvasta ilmiöstä. Tutkielmassa esitellään viitottuja kieliä ja eleitä käsitteleviä tutkimuksia sekä pohditaan niiden mahdollisuuksia nykyistä laajempaan yhteistyöhön. Tavoitteena on osallistua keskusteluun kielen suhteesta eleisiin ja pohtia osoituksen mahdollisuuksia toimia laajasti sekä kielellisenä yksikkönä (viittomana ja/tai morfeemina) että eleenä.

Tutkimuskysymyksiä on kolme, joista viimeinen yhdistää kaksi ensimmäistä:

1. Miten osoituksia on tulkittu eleiden tutkimuksessa?
2. Miten osoituksia on tulkittu viitottujen kielten tutkimuksessa?
3. Löytyykö eleiden ja viitottujen kielten tutkimuksista yhtäläisyyksiä osoitusten tulkinnoissa?

Kirjallisuuskatsaus tutkielman muotona on perusteltu aiheen pirstaleisuuden vuoksi. Koska tutkielman aiheena on monimutkaisissa viestintätilanteissa käytettävä ele, osoitus, on kirjallisuuskatsausta tuettu lukuisin valokuvapohjaisin aineistoesimerkein. Esimerkkien kautta havainnollistetaan osoituksen käyttöä yhdessä viestintätilanteessa, suomalaisen viittomakielen luentotyypissä diskurssissa.

Suomalaista viittomakieltä on tutkittu tähän saakka melko pirstaleisesti monelta alalta: on sosiolingvistinen tutkimus, onomastiikka, fonologia, syntaksi, morfologia ja leksikografia, sekä tutkimukset kielen omaksumisesta, historiasta ja muutoksesta (Jantunen 2008a, Jantunen 2008b). Suomalaisen viittomakielen kielitieteellinen tutkimus lähti käyntiin Helsingin yliopiston projektista, jonka ensimmäinen hedelmä oli Rissasen 1985 julkaistu kirjanen Viittomakielen perusrakenne. Tutkimus on pääsääntöisesti noudattanut viitottujen kielten tutkimusperinteen tapaa keskittyä kieleen ja sen käyttöön ilman mainintaa eleistä (ks. kuitenkin Haukioja 1993). Aivan viime aikoina myös suomalaisen viittomakielen tutkijat ovat avanneet kielentutkimuksen saralla populaaria keskustelua eleen ja kielen rajasta (Jantunen & Takkinen 2011), ja eleet ovat vahvasti näkyvillä tutkimuksessa erityisesti fonetiikan ja leksikon alalla (Jantunen 2010, 2011, Ojala 2010).

Viitottujen kielten tutkimuksen alalla kansainvälinen keskustelu kielen tarkkarajaisuudesta viitotuissa kielissä lähti liikkeelle viimeistään Liddellin (2003) teoksesta, jossa hän tarkastelee amerikkalaista viittomakieltä (ASL) kognitiivisen kieliopin näkökulmasta, ja esittää viitottuun kieleen sisältyvän myös eleitä. Ele vs. kieli -dilemmaa ovat pohtineet muun muassa Vermeerbergen ja Demey (2007: 278), jotka esittävät, että eleinä pidetyillä osoituksilla voi olla varsin paljon kielellisiä piirteitä, ja viittomiksi tulkitut osoitukset taas voivat olla varsin elemäisiä.

Tässä tutkielmassa haetaan sekä *viittoman* että *eleen* määritelmää, joten kyseiset käsitteet hahmottuvat tekstin edetessä. Lähtökohtaisesti kuitenkin viittoma nähdään konventionaalisenä, kielellisenä yksikkönä, joka on mahdollista esitellä sanakirjassa. Ele taas nähdään ei-konventionaalisenä, sumearajaisena ilmaisuna, jonka merkitys riippuu vahvasti kontekstista. (Okrent 2002: 187.) *Osoitus* käsitetään ensisijaisesti eleenä, joka viitotussa kielessä voi saada kielellisiä tehtäviä. Tutkielmassa keskitytään kieleen ja eleisiin niiden manuaalisen, käsillä tuotetun osan kautta – vaikkakin esimerkiksi katseella on tärkeä merkitys osoituksissa, ja viitotuissa kielissä myös ei-manuaaliset elementit (kuten katse, kehon ja pään liikkeet) ovat tärkeässä roolissa kieltä tuottaessa.

Osoittaa voi erilaisilla käsimuodoilla, katseella, päällä, jopa kielellä, mutta tässä tutkielmassa käsitellään tarkemmin ainoastaan etusormella tehtyä osoitusta, jonka on eleiden tutkimuksessa katsottu olevan prototyypin osoitus (McNeill 1992: 80). Etusormiosoitus on myös viitotuissa kielissä yleisin osoitusmuoto (Pfau 2011: 150). Eleet, jotka osoittamisen lisäksi tekevät jotain muutakin, kuten kuvailevat kohdetta, on rajattu tutkielman ulkopuolelle. Ratkaisu noudattaa eletutkimuksessa aiemminkin käytettyä rajausta (Kendon 2004: 201). Tämän lisäksi kaareissa liikkuvat osoitukset, joilla on osoittamisen lisäksi monikollinen merkitys

viitotuissa kielissä, on rajattu pois. Myös Pfau (2011) on päätenyt samankaltaiseen rajaukseen osoitusten kieliopillistumisen tarkastelussa. Tutkielma keskittyy siis pistemäisiin osoituksiin, joissa etusormi osoittaa tiettyyn suuntaan.

Eleiden ja kielen eroa on haettu lapsen kielen kehitykseen liittyvissä tutkimuksissa, jotka keskittyvät viitotun kielen pronomien omaksumiseen (ks. esim. Petitto 1994, Hatzopoulou 2008). Kielen omaksuminen on kuitenkin oma kysymyksensä, joten kyseiset tutkimukset on rajattu tämän tutkielman ulkopuolelle. Aihe ei kuitenkaan ole merkityksetön kielen ja eleiden määrittelylle, joten siihen palataan tuonnempana lyhyesti.

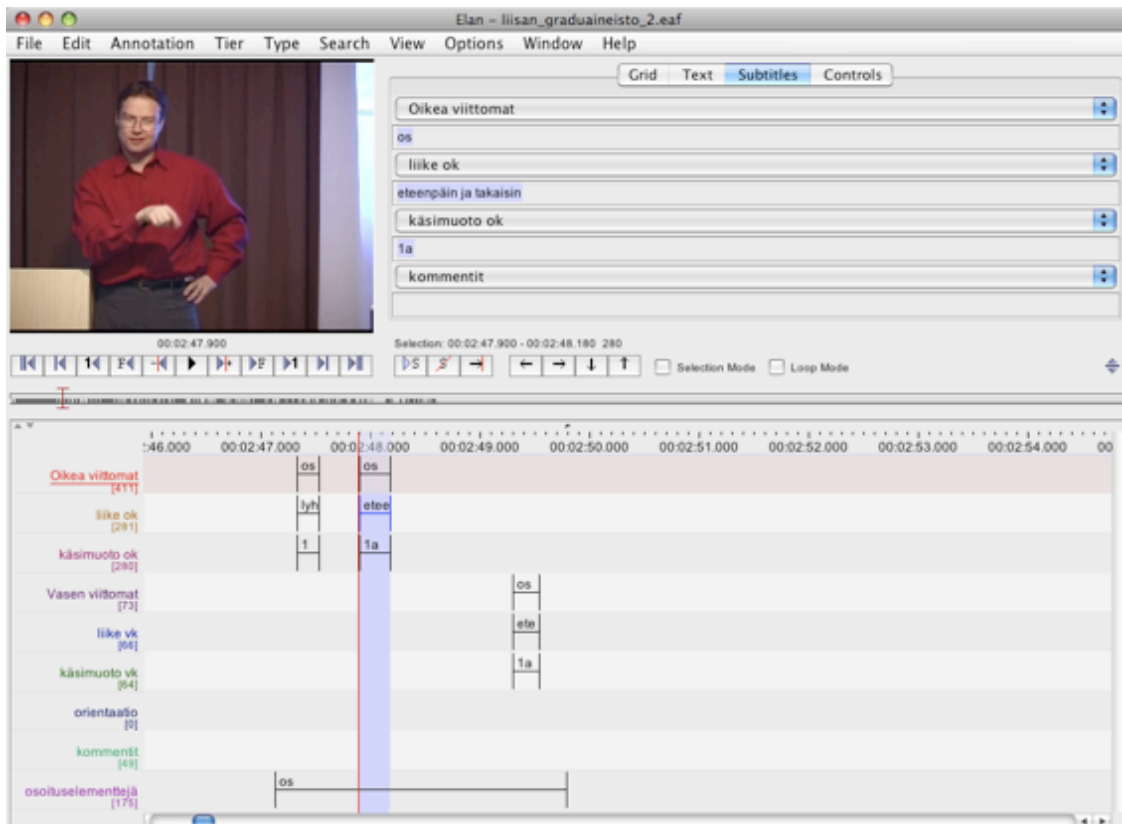
Työn toisessa luvussa käsitellään eleitä ja kieltä yleisellä tasolla sekä niiden erottamista toisistaan. Tutkielmassa esitelty eletutkimus pohjautuu pääosin McNeillin (1992) näkemysseen eleistä, niiden luokittelusta ja määrittelystä, koska hänen näkemystään on käytetty ja kommentoitu viitottujen kielten tutkimuksen osalta (ks. Okrent 2002, Janzen & Shaffer 2002, Liddell & Metzger 1998, Rathmann, Mathur & Meier 2003). McNeillin näkemys perustuu kuitenkin puhutun kielen ja eleiden symbioosiin, joten sitä lähestytään kriittisesti tuomalla esiin viitotun kielen ja eleiden suhdetta usean eri tutkimuksen avulla. Kolmannessa luvussa paneudutaan erityisesti osoitukseen, ensin eleiden tutkimuksen ja sitten viitottujen kielten tutkimuksen näkökulmasta. Neljännessä luvussa palataan eletutkimuksen ja viitottujen kielten tutkimuksen haasteisiin ja pohditaan kielen ja eleiden suhdetta osoitusten osalta. Viides luku vetää yhteen tutkielman tulokset.

Tutkielmassa käytetään tietojen havainnollistamiseen esimerkkejä suomalaisella viittomakielellä tuotetusta aineistosta. Esimerkit ovat viittomakielisestä luennosta, joka on kuvattu videolle Jyväskylän Kuurojen yhdistyksellä vuonna 2001. Luennolla oli viittomakielinen yleisö, foorumina oli viittomakieliselle yhteisölle ominainen yhdistysilta, ja viittoja itse on äidinkielen, joten tekstin voi olettaa noudattelevan yhteisön hyväksymiä kielinormeja. Kamera oli sijoitettuna luentotilan takaosaan, eikä luennoitsija katsonut kameraan kertaakaan videon aikana, joten kameran vaikutus käytettävään kieleen/eleisiin lienee minimaalinen. Luennon aiheena oli eurooppalainen kielipolitiikka ja kielten asema.

Esimerkkiaineiston tarkastelun ja analysoinnin apuna käytettiin annotointia Eudico Linguistic Annotator (ELAN) –ohjelmalla (kuvio 1). ELAN on ilmainen, vapaasti internetistä ladattava ohjelma, joka on kehitetty Hollannissa Max Planck -instituutin psykolingvistiikan laitoksella. ELAN mahdollistaa video- ja äänitiedostojen tarkankin annotoinnin. Annotaatiot kirjataan ohjelmassa erillisille riveille, jolloin esimerkiksi käännökselle voi varata oman rivinsä, glosseille omansa, viittoman kullekin parametrille omansa – rivit ja niiden määrä on tutki-

jan vapaasti muokattavissa. Ohjelma yhdistää annotaatiot videoon, jolloin niitä voi selata yhtäaikaisesti.

Kuvio 1. Havainnekuva ELAN-ohjelmasta.

Esimerkkikuvien alla on käytetty glossausta, jossa viittomalle annetaan suomenkielinen merkitys isoin kirjaimin kirjoitettuna. Tarkennuksia merkitykseen on kirjattu pienin kirjaimin. Glossauksessa käytetään Savolaisen (2000: 192–195) kuvaamaa tapaa melko yksinkertaisena versiona. Tarvittaessa glosseissa on merkitty erikseen oikea käsi (ok) ja vasen käsi (vk). Osoitukset on merkitty glossilla OS-x, jossa x on paikkaa merkitsevä numero (numerointi Rissanen 1985: 18).

2 ELEISTÄ JA KIELESTÄ

Kendonin (2007) mukaan eleiden tutkimus on lähtenyt liikkeelle 1500-luvun loppupuoliskolla. Jo 1700-luvulla kielen alkuperäksi epäiltiin eleitä, ja 1800-luvun lopulla useat tutkijat hakivat erityisesti kuurojen käyttämistä viittomakielistä pohjaa eleiden lingvistiselle käytölle. Kendon mainitsee Milanon kuurojen opetuksen kongressin vuonna 1880 olleen kohtalokasta paitsi viittomakieliselle opetukselle, myös eleiden akateemiselle tutkimukselle. Viittomakielen käyttäminen opetuksessa lopetettiin, ja eleiden tutkiminen unohdettiin monella tieteenalalla vuosikymmeniksi. Moderni eleiden tutkimus – kuten Kendon sitä kutsuu – nousi kukoitukseensa vasta 1970-luvulla osittain tieteen yleisen kognitiivisen käänteen ansiosta. (Kendon 2007: 13–16, 22.)

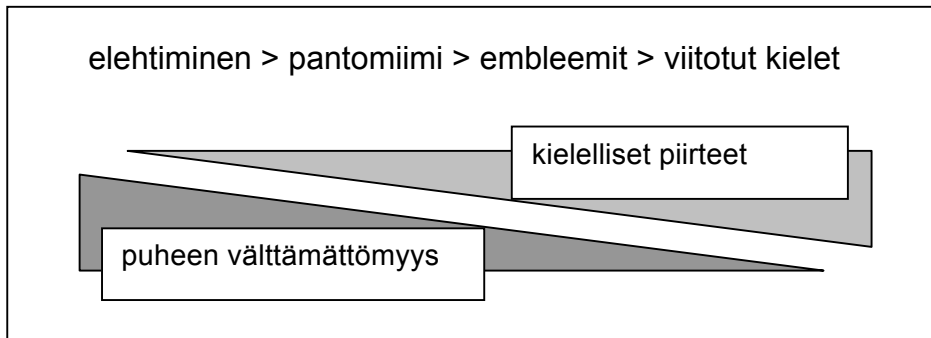
Tutkimuskohteena eleitä, kuten kieltäkin, voi lähestyä monella eri tasolla etnografiasta fonetiikkaan. Eleiden olemusta voidaan selittää esimerkiksi jatkumona (McNeill 1992), asiaa voidaan tarkastella ihmisen havainto- ja tulkintakyvyn pohjalta (Kendon 2004: 11–13), tekemällä yksityiskohtaisia kuvauksia eleiden rakenteesta (Kendon & Versante 2003), tai keskittymällä eleiden käyttöön tietyssä yhteisössä (Goodwin 2003). Tässä luvussa paneudutaan erityisesti jatkumoajatteluun, eleiden luokitteluun sekä eleiden ja kielen suhteeseen. Käytännössä eleiden tutkimukset on tehty puhuttua kieltä käyttävissä yhteisöissä, joskin jotkin yhteisöt käyttävät myös viitottua kieltä tai viittomia osana kommunikaatiotaan. Yksikään tutkimuksista ei perehdy eleisiin viittomakielisessä yhteisössä.

2.1 Eleiden luokittelua

Eleitä on luokiteltu erilaisilla tavoilla. McNeill (1992) esittelee Kendonin jatkumoksi¹ (kuvio 2) kutsumansa kuvauksen eleistä. Jatkumon konventionaalisessa päässä (kuviossa oikealla) on itsenäisesti esiintyvä, selkeän merkityksen omaava, konventionaalistunut ele, ääripäänä viitottut kielet. Tässä päässä jatkumoa eleeet saavat hyvin paljon kielellisiä piirteitä. Kielelliset piirteet vähenevät vasemmalle siirryttäessä, kun eleiden kanssa käytettävän puheen määrä kasvaa.

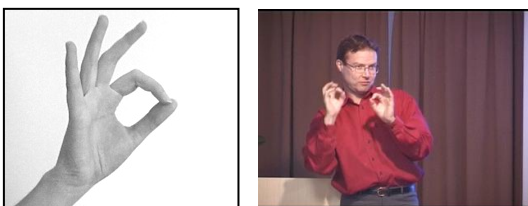
¹ Jatkumon esitteli alunperin Kendon vuoden 1988 artikkelissaan *How gestures can become like words*. Artikkelin ei ollut tämän tutkielman kirjoittajan saatavilla.

Jatkumon ei-konventionaalisessa päässä (kuviossa vasemmalla) on puheen kanssa yhtä aikaa tuotettava elehtiminen (McNeill 1992: 37). Nämä puheen kanssa synkronoituvat eleet (*speech synchronized gestures*) eivät ole konventionaalisia muoto–merkitys-pareja, vaan tarkka merkitys tulee eleen kanssa esiintyvistä puheesta (Okrent 2002: 180).

Kuvio 2. Kendonin jatkumo (mukailtu, McNeill 1992: 37)

Jatkumolta näiden ääripäiden välille sijoittuvat muun muassa pantomiimi ja embleemit. Embleemit ovat itsenään esiintyviä symbolisia eleitä, jotka Kendonin jatkumolla sijoittuvat lähemmäs konventionaalista päätä (Kendon 2004: 335; McNeill 1992: 38). Embleemeistä useat tutkijat antavat esimerkiksi angloamerikkalaisen OK-eleen (kuvio 3). Eleet, jotka esiintyvät (viitotunkin) tekstin keskellä ja keskeyttävät lauseen, ovat embleemityyppisiä (Okrent 2002: 184). Tässä tutkielmassa keskitytään ainoastaan puheen kanssa synkronoituviin eleisiin, ja käsitettä ele käytetään juuri siinä merkityksessä – eleellä ei siis tarkoiteta embleemejä tai pantomiimia.

Kuvio 3. OK-eleen muoto, sekä OK-elettä muistuttava viittoma kaksikätesenä suomalaisessa viittomakielessä (00:11:04).

Kendonin jatkumon on myös esitetty olevan selkeästi jaettavissa kahtia. Elehtiminen, silloin kun se esiintyy puheen kanssa, on sekä muodon että merkityksen osalta erilaista verrattuna tilanteeseen, jossa koko kommunikointi tapahtuu vain eleillä. Jos tutkimustilanteessa henkilöitä kielletään puhumasta, jäävät eleet ainoaksi tavaksi kommunikoida. Tällöin elehtiminen

alkaa nopeasti muuttua rakenteeltaan kieltä muistuttavaksi. Näin ollen ihmisen tullessa tietoiseksi eleidensä toimimisesta kommunikoinnin välineenä pääsevät lingvistisiä symboleita työstävät periaatteet toimimaan myös eleiden osalta. (Singleton, Goldin-Meadow & McNeill 1995: 301.)

Yleensä eleiden luokitteluissa on päädytty erottelemaan eleet niihin, jotka viittaavat johonkin kohteeseen osoittamalla sitä, ja niihin, jotka kuvailevat kohdetta. Myös kolmijako on yleinen; useat tutkijat päätyvät erottamaan toisistaan osoittavat, kuvailevat ja ilmaisevat eleet. (Kendon 2004: 103.)

McNeill jakaa tutkimansa (puheen kanssa esiintyvät) ei-konventionaaliset eleet neljään ryhmään: deiktiset (*deictics*), ikoniset (*iconics*), metaforiset (*metaphorics*), ja rytmiset (*beats*) eleet². Ikonisilla eleillä on selkeä ja konkreettinen muotosuhde puheilmaisun semantiikkaan, metaforiset eleet taas heijastavat jotain abstraktimpaa käsitettä. Deiktiset eleet ovat osoittavia liikkeitä, joilla voidaan viitata sekä konkreettisiin että abstrakteihin entiteetteihin. Rytmiset eleet eivät kannu mitään tiettyä merkitystä, vaan ovat nopeita käsien liikkeitä, jotka merkkäavat diskurssissa poikkeavasti tulkittavia ilmaisuja. (McNeill 1992: 76–80.) Näitä ryhmiä voidaan vielä eritellä toisiinsa nähden: esimerkiksi Hostetter & Alibali (2007: 74) ja Kita (2004: 6216) kutsuvat kolmen ensimmäisen ryhmän eleitä representationaalisiksi eleiksi, ja viimeistä beat-eleiksi. Taulukossa 1 on pyritty selventämään luokitusten suhteita toisiinsa. Vastaavuudet eivät kuitenkaan ole tarkkaan määriteltävissä, esimerkiksi McNeillin jaon metaforiset eleet saattavat vastata kolmijaossa joko kuvailevia tai ilmaisevia eleitä.

Tämäntyyppistä luokkiin jaottelua kritisoivat muun muassa Kendon ja Goodwin. Kendon toteaa rajojen ylipäättään olevan monitulkintaisempia, kuin mitä annetaan olettaa. Kategorioimisen aiheuttamien vaikeuksien hän esittää olevan vältettävissä lähestymistavalla, joka ei edes yritä tuottaa absoluuttisia luokkia, vaan ottaa luokat huomioon eri ominaisuuksina (osoitavuus, kuvailevuus), joiden suhteen eleitä voidaan vertailla. (Kendon 2004: 103–104.)

Taulukko 1. Eleiden luokitteluja.

Kaksijako	OSOITTAVAT	KUYAILEVAT		
Kolmijako	OSOITTAVAT	KUYAILEVAT	ILMAISEVAT	
McNeill	DEIKTISET	IKONISET	METAFORISET	RYTMISET
Kita	REPRESENTATIONAALISET ELEET			BEAT-ELEET

² Suomennotkirjoittajan omia

Myös Goodwin (2003) suhtautuu epäilevästi McNeillin tarkkaan luokitteluun ja esittää, Kendonin ulottuvuusajatuksen mukaisesti, että ikonisuus ja deiktisyys olisivat ennemminkin komponentteja, joita eleissä voi olla, eivät kategorioita. Esimerkkinä näiden kahden komponentin yhdistelmästä hän tuo esille osoituksen, jolla piirretään kohteen muotoa. (Goodwin 2003: 229.) Alla (kuvio 4) toteuma suomalaisen viittomakielen osoituksesta, joka sekä osoittaa että kuvailee.

Kuvio 4. Muotoa kuvaava osoitus, kohteena lomakkeessa oleva logo. (00:21:06)

Vastaavanlaisen jatkumoihin perustuvan määritelmän on luonut Poggi, joka esittää eleiden olevan määriteltävissä tiettyjen piirteiden mukaan; itsenäisyys vs. muun signaalin, kuten puheen kanssa esiintyminen, muodoltaan ja merkitykseltään standardisoitunut vs. tilanteessa luotu, muodon suhde merkitykseen ja semanttinen sisältö. Poggi ei pidä piirteitä rajattuina luokkina, vaan näkee niiden limittyvän. Hän myös mainitsee, että itsenäinen ele, joiksi muun muassa embleemit lasketaan, voi esiintyä sekä itsenäisesti että muun signaalin kanssa. (Poggi 2002: 158–161.)

Jatkumoajattelussa eleitä (ja embleemejä) verrataan väistämättä kieleen. Tästä suhteesta kerrotaan lisää luvussa 2.4. Luokitteluajattelussa ero kieleen jää triviaaliksi, kun paneudutaan itse eleisiin ja niiden muotoihin. Näistä muodoista on erotettavissa deiktinen, osoittava ele, joka on tämän tutkielman pääfokuksessa, ja johon keskitytään luvussa 3.

2.2 Eleet ja viitotun kielen synty

Viittomien alkuperänä pidetään yleisesti eleitä. Esimerkiksi suomalaisen viittomakielen viittoman MIES ikonista, elemäistä alkuperää kuvailee jo Alopaeus (1868: 11–12). Viittomien voidaan olettaa syntyneen puheenkin ohessa käytettävien eleiden pohjalta kahdesta syystä: molemmat käyttävät manuaalis-visuaalista modaliteettia, ja jokainen viittomakielinen yhteisö on kehittynyt ympäristössä, jossa käytetään puhuttua kieltä ja siten sen ohessa esiintyviä eleitä

(Senghas, Özyürek & Kita 2003: 119). Tässä yhteydessä käytetään McNeillin määrittelyä *puheen ohessa esiintyvät eleet*, jolla ei tarkoiteta että viittomia olisi käytetty puheen kanssa, vaan että viittomien pohjana on kyseisen kaltaisia eleitä.

Kuten leksikaaliset ilmaukset, myös kieliopilliset ilmaukset pohjautuvat eleisiin. Eleiden on nähty voivan muuttua kieliopilliseksi ainekseksi kaksivaiheisesti leksikon kautta: Leksikaalistumisessa eleestä tulee ensin viittoma, joka kieliopillistuu myöhemmin kieliopillisen kategorian tunnuksiksi. (Janzen & Schaffer 2002: 201; Wilcox 2004: 48, 67.) Tällaisesta viittoman kieliopillistumisprosessista toimii esimerkkinä suomalaisen viittomakielen viittoma VALMIS (Suvi, artikkeli 124), jonka on esitetty olevan perfektiivisen aspektin tunnus (Rissanen 1998: 249, Salonen 2012).

Sen sijaan amerikkalaisen viittomakielen (ASL) topiikin merkittävien on katsottu inkorporoituneen osaksi ASL:n kieliopillista ainesta suoraan, ilman leksikkovaihetta. Alkuperältään kysyvä ele on merkinnyt ensin vaihtoehtokysymystä ja myöhemmin tekstin tasolla topiikkia. (Janzen & Shaffer 2002: 201.) Kieliopillistuminen on varsin olennainen osa kielen kehitystä, ja siihen paneutuminen viitottujen kielten osalta vaatisi lisää perehtymistä.

Viitotussa kielessä olennainen simultaanisuus näkyy myös eleissä. Eleiden simultaaninen kompleksisuus ei kuitenkaan siirry suoraan viitotun kielen piirteeksi, nuoressa kielessä ilmaisut päinvastoin pilkotaan ennemminkin sekventiaalisiksi jaksoiksi. Viitotun kielen simultaanisuus ei siis olisi peräisin suoraan eleistä, vaan tulisi esiin vasta kielen kehittyessä. (Senghas, Özyürek & Kita 2003: 128.)

ASL:n tutkija Casey (2003) esittää, että viittomien suuntaisuus (*directionality*) on alkuperältään ele. Perusteena hän käyttää tutkimustuloksia, joiden mukaan sekä lapset että aikuiset viitottua kieltä koskaan näkemättä tuottavat eleitä, jotka muistuttavat spatiaalista viittomien taivutusta. Viitotuissa kielissä eleet ovat kuitenkin kieliopillistuneet ja irtautuneet elepohjaisuudestaan, mitä todistaa Caseyn mukaan viittomakielisten lasten kielessä esiintyvät virheet suunnattavien viittomien, mutta ei eleiden osalta³. Casey on erotellut tutkimuksessaan usean kriteerin (esim. muodon kieliopillisuus, merkityksen sopiminen kontekstiin) mukaan eleet ja viittomat, mutta sinänsä tarkkaa erottelujärjestelmää ei lainkaan perustella muiden lähteiden avulla (Casey 2003: 101–102, 113). Väitteelle löytyy kuitenkin tukea; myös Hoiting ja Slobin (2007: 56–58) osoittavat jo kaksivuotiaan lapsen tuottaman osoituseleen noudattavan viitotun kielen konventioita, kuten osoitusviittoman oikeanlaista artikulointia ja katseeseen yhdistämistä, jolloin kyseessä olisi siis indeksiaalisen eleen lisäksi lingvistinen symboli.

³ Tosin joissain kulttuureissa eleitä tutkittaessa myös osoituseleiden osalta on raportoitu lasten tekevän virheitä, joita vanhemmat korjaavat vastaavasti kuin puheessa tehtyjä virheitä (Wilkins 2003: 203).

Eleet siis ovat suuressa roolissa viitottujen kielten syntymisessä. Mutta millaista on niiden esiintyminen jo kehittyneen viitotun kielen ohessa?

2.3 Eleet viitotussa kielessä

Emmoreyn (1999) näkemyksen mukaan viitotussa kielessä ei esiinny spontaaneja, käsillä tuotettuja kielen kanssa päällekkäisiä eleitä, mutta kylläkin kasvojen ja kehon eleitä simultaanisti viittomisen kanssa, sekä manuaalisia eleitä, jotka vuorottelevat viittomisen kanssa samassa kanavassa. Nämä manuaaliset eleet ovat Emmoreyn mukaan puhuttujen kielten yhteydessä esiintyviin eleisiin verrattuna hyvin konventionaalisia, sekä eroavat ajoitukseltaan. Sen sijaan, että eleet synkronoituisivat viittomien kanssa, ne toimivat osana lausumaa tai itsenäisinä ilmauksina. (Emmorey 1999: 148, 155-156.)

Useat tutkijat ovat tosin eri mieltä Emmoreyn kanssa siitä, voiko samassa kanavassa yhtä aikaa esiintyä sekä eleitä että lingvististä koodia: Okrent (2002: 191) esittelee useita puheessa esiintyviä äänieleitä, jotka kiistatta limittyvät puheeseen, esimerkkinä sanan ”pitkä” merkityksen korostaminen lausumalla se ”piiiiitkä”. Vermeerbergen & Demey (2007: 260) esittävät useisiin tutkimuksiin vedoten, että niin sanotuissa klassifikaattoriviittomissa (eli kuvailevissa viittomissa) yhdistyisi kielellisiä ja ei-kielellisiä osia. Liddell (2003) nimittää näitä blendeiksi, joissa yhdistyvät eleet ja viittomakieli. Alla (kuvio 5) viimeinen viittoma on kuvaileva, ja ikään kuin piirtää baskinkielisen alueen kartalle Espanjan pohjoisrajalle. Liddellin (2003) mukaan kyseessä on blendi, jossa viittoja yhdistää (mieli)kuvan kartasta viittomaansa lauseeseen.

ok: ESPANJA

ALUE

KAPEA-KAISTALE

vk: [koko kämmen merkitsemässä Espanjaa]

Kuvio 5. ‘[Baskinkielinen] alue Espanjan pohjoispuolella - - -’ (00:02:56)

McNeill pitää viittomakielen viittomia konventionaalistuneina eleinä, eikä spontaanien eleiden tuottaminen hänen mukaansa samanaikaisesti viittomisen kanssa olisi mahdollista (1992: 40). Näin ainakin Liddell ja Vogt-Svendsen (2007: 174) sekä Emmorey (1999: 144) tulkitsevat McNeillin tekstiä. McNeill tarkentaa kuitenkin, että siinä missä viittomat eivät hänen mukaansa voi toimia elemäisinä, viittomisen yhteydessä tuotetaan eleitä siinä missä puhumisenkin yhteydessä (McNeill 1993: 156). Stokoe ja Marschark (1999: 163) tarkastelevat kriittisesti McNeillin eletutkimusta siitä näkökulmasta, ettei se anna lainkaan välineitä miettiä eleiden ja viittomien suhdetta. Toisaalta myöskään puhutun kielen ja äänieleiden esiintymisestä yhdessä, tai siihen liittyvistä rajoituksista ei tiedetä paljoa, joten välineet ovat kaikin puolin vähissä (Okrent 2002: 195).

Liddell (2003) esittää, että amerikkalaiseen viittomakieleen kuuluu olennaisesti muutaakin kuin konventionaalisia lingvistisiä muotoja: viitotussa signaalissa on myös sumearajainen (*gradient*) puolensa sekä erityyppisiä eleitä (Liddell 2003: 362, ks. myös Liddell & Metzger 1998). Näin ollen olisi mahdollista, jopa todennäköistä, että viitotussa signaalissa yhdistyy eleitä Kendonin jatkumon eri kohdilta – ne vain esiintyvät yhdessä, yhtä aikaa ja kenties erottamattomina. Tästä on esimerkkinä Liddellin (2003: 223) listapoijuksi nimeämä viittoma, jossa tarkoitteet linkitetään passiivisen käden sormiin listaksi, ja tarkoitteisiin voidaan tämän jälkeen viitata sormea osoittamalla. Ilmiö löytyy myös suomalaisesta viittomakielestä (Varsio 2009: 26). Esimerkissä (kuvio 6) passiivisen käden etu- ja keskisormeen on linkitetty merkitykset ‘ensikieli’ ja ‘toinen kieli’, jonka jälkeen kosketus etusormeen toimii eleen ja viittoman yhdistelmänä ilmaisten merkityksen ‘ensikieli’.

1. kahdesta

VÄHEKSYÄ

ÄLÄ

TASAVERTAINEN

Kuvio 6. ‘- - - ei ensimmäistä pidä väheksyä, vaan pitää sitä [toisen kanssa] tasavertaisena.’ (00:05:00)

Kendonin jatkumon heikkoudeksi mainitaan se, että samalle jatkumolle on ääripäiksi esitetty puheen kanssa esiintyvä elehtiminen ja viitottu kieli, kun vertailukohteina tulisi olla joko ilman puhetta tuotettujen elejärjestelmien jatkumo pantomiimista viitottuihin kieliin (Singleton

et al. 1995: 308, sit. Dufour⁴), tai sitten pitäisi käsitellä kieltä ja eleitä aina yhdessä, oli kyse viitotusta tai puhutusta kielestä (Singleton et al. 1995: 307–308; McNeill 1992: 218; Vermeerbergen & Demey 2007: 279).

2.4 Eleiden ja kielen erottaminen

Perinteisen eletutkimuksen heikkous on sen perustuminen ajatukseen kielestä vain äänikanavan kautta tuotettuna signaalina. Viimeistään viitottujen kielten ja eleiden esiintyminen samassa kanavassa on pakottanut tutkijat määrittelemään erot uudestaan. Tässä luvussa esitetään erilaisia, kritisoitujakin mahdollisuuksia hakea kielen ja eleiden välistä rajaa muilla keinoin. Kita (2004: 6218) määrittelee eleet kielestä erilliseksi semioottiseksi järjestelmäksi, joka kuitenkin linkittyy monella tasolla kielen tuottamiseen.

Eleiden tutkimuksen arvostus ja viittomakielen asema ovat kulkeneet käsi kädessä viime vuosisadoilla. Viitottujen kielten tutkijat eivät ole kuitenkaan pyrkineet yhdistämään niitä toisiinsa. Päinvastoin; tutkimus on paljolti keskittynyt todistamaan viitottujen kielten ilmiöitä kieliopillisen analyysin kautta johtuen sen arvostettavuudesta verrattuna elepohjaiseen analyysiin (Liddell 2002: 76)⁵. Viitottujen kielten tutkimuksen lähdettyä liikkeelle Stokoen (1960) kirjoituksesta amerikkalaisen viittomakielen rakenteesta oli alkuaikoina tutkijoille tärkeää todistaa viitotun kielen olevan luonnollinen, täysiarvoinen kieli siinä missä puhututkin kielet (Armstrong 1999: 72).

McNeill (1992) on osoittanut kielen ja eleiden olevan osa samaa järjestelmää, mikä lie-
nee ollut tarpeen, sillä pitkään kieli ja eleet erotettiin toisistaan, ja erotetaan yhä, muun muassa puhumalla verbaalista ja ei-verbaalista viestinnästä (Kendon 2007: 25). Sen sijaan, että yritetään saada viitotut kielet ja niiden tutkimus mahtumaan kieliopillisen analyysin tiukkoihin muotteihin, tulisi kieliä ylipäättään tutkia eleiden ja lingvistisen koodin muodostamana kokonaisuutena (Vermeerbergen & Demey 2007: 279). Käsitys kielestä on pitkään kirjoitetun kielimuodon vaikutuksesta ollut monomodaalinen, vaikka viestintä, ja sitä myötä myös kieli, on kielen (puhutun tai viitotun) synnyn aikoihin varmasti ollut multimodaalista, niin ääniä, elehtimistä, kuin ilmeitäkin hyödyntävää (Kendon 2011: 262). Sekä viittomisessa että puhees-

⁴ Singleton et al. viittaavat R. Dufourin julkaisemattomaan väitöskirjaan *The use of gestures for communicative purposes* ja käsikirjoitukseen *The gestural continuum: The development of non-linguistic gestures into linguistic gestures*, jotka tämä on kirjoittanut Illinois'n ja Massachusettsin yliopistoissa vuonna 1992. Alkuperäislähde ei ollut tämän työn kirjoittajan saatavilla.

⁵ Ks. kuitenkin Mandel (1977), joka toteaa olevan mahdotonta vetää rajaa leksikaalisten viittomien ja muiden eleiden välille ja esittää kyseessä olevan konventionaalisuuden jatkumon.

sa, kuten myös eleissä, on löydettävissä hyvin vastaava, ihmisen toiminnalle tyypillinen ominaisuus: rytmi. Tämän voi nähdä tukevan ajatusta eleiden toimimisesta sekä viittomien että puheen perustana. (Ojala 2010: 39.)

McNeill on esittänyt muutamia kriteereitä eleiden erottamiseen kielestä, mutta niistä osaa on jo kritisoitu (taulukko 2). Hänen mukaansa eleitä ei käytetä muodostamaan yhdessä suurempia, hierarkkisesti rakentuneita eleyksiköitä. Useimmiten eleitä on vain yksi lausumaa kohden, ja silloinkin, kun niitä on useampi peräkkäin, kukin ele on oma kokonainen ilmaisu. (McNeill 1992: 21.) Tähän määrittelyyn on olemassa vasta-argumentteja. Enfield (2004: 57) raportoi eleiden yhdistämisestä suuremmiksi yksiköiksi: kalastajien kuvaillessa erilaisten pyydysten toimintaa käytetyt kuvailevat eleet ovat monimutkaisia ja linkittyvät toisiinsa.

Muiksi ei-lingvistiksi ominaisuuksiksi McNeill määrittelee muotojen epästandardisuuden ja duaalirakenteen puuttumisen. Muotojen epästandardisuus merkitsee sitä, että samoja merkityksiä voidaan tuottaa erilaisilla eleillä. Jälkimmäinen tarkoittaa, että eleet eivät rakennu arbitraarisina suhteina erillisten muodon ja merkityksen systeemien kautta, vaan ovat yksinomaan merkityksen muovaamia. (McNeill 1992: 22, 41.) Muutamat tutkimukset antavat kuitenkin viitteitä siitä, että osoituksen muodolla on vaikutusta sen merkitykseen ainakin tietyissä kulttuureissa (Kendon 2004: 200).

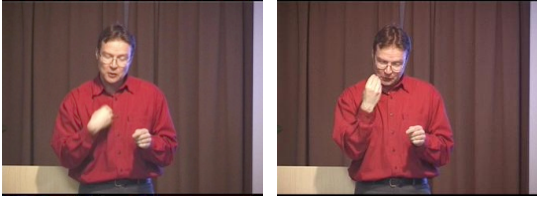
Taulukko 2. Väittämiä eleiden ominaisuuksista, jotka erottavat ne kielestä

Eleet (vs. kieli)	Kuka?	Kuka muu?	Vastaväite	Kuka?
Ei hierarkkisia rakenteita	McNeill 1992		Kyllä hierarkkisia rakenteita	Enfield 2004
Muodon epästandardisuus	McNeill 1992	Okrent 2002		
Ei duaalirakennetta	McNeill 1992		Muodolla voi olla vaikutus merkitykseen	Kendon 2004
Kielellinen aines kielellisessä ympäristössä	Casey 2003		Äänieleet – kielellisessä ympäristössä myös eleitä	Okrent 2002
Eleen vaatima verbaalinen lisäselitys	Marschark 1994		Eleen sisältämät merkitykset itsensä laajoja	Kendon & Versante 2003

Tutkimuksissa on käytetty myös muita määritelmiä kielen ja eleiden erottamiseksi. Esimerkiksi Casey mainitsee yhtenä erotteluperusteena (toki ei ainoana) ilmaisun muun sisällön kielellisyyden (Casey 2003: 102). Juuri tätä perustetta voi kuitenkin kritisoida ottamalla vertailukohteeksi äänieleet, joita käytetään lauseen keskellä hyvinkin sujuvasti (Okrent 2002: 186) – eleitä ympäröivän tekstin kielellisyys ei vaikuta itse eleiden kielellisyyteen. Marschark (1994: 224, 232) taas esittää eron eleen ja viittoman välillä olevan eleen (erityisesti osoituksen) vaatima verbaalinen lisäselitys ja eleen ”kertakäyttöisyys”, kun taas viitotussa kielessä osoitusta voidaan käyttää useampaan otteeseen samasta referentistä ilman, että tarvitsee selittää mistä on kyse. Perustelu ei vaikuta pitävältä, kun vertaa sitä eletutkimuksen tulkintoihin osoitusten rikkaasta käytöstä (ks. luku 3.1 alla).

Huolimatta lukuisista eroavaisuuksista eleet ja kieli ovat McNeillin mukaan samaa systeemiä. Hänen perusteinaan ovat eleiden esiintyminen aina puheen yhteydessä, eleiden ja kielen semanttinen ja pragmaattinen yhtenäisyys ja synkronisuus, sekä niiden yhdessä esiintyminen sekä kielen kehityksessä että menetyksessä. (McNeill 1992: 23–24.) Toisaalta täysin yhteen sidottu käsitys eleistä ja kielestä saattaa vääristää esimerkiksi sanajärjestystutkimusten tuloksia, kun viitottujen kielten tutkimuksessa kaikki manuaalisesti tuotettu konventionaalisuuden tasoa huomioimatta tulkitaan viittomiksi (Johnston, Vermeerbergen, Schembri & Leeson 2007: 197). Osa viitottujen kielten tutkijoista (esim. Rathmann, Mathur & Meier 2003) yhä pitäytyvät periaatteessa, että kieli ja eleet on erotettava toisistaan, vaikka eleet nähdäänkin osana kielellistä ilmaisua.

Okrentin mukaan kielellisyys muodostuu muodon kategorisen rakenteen myötä. Rakenteen kategorisuuden (versus hämärärajaisuuden) pohjana on konventionaalisuus: kun muodolla on kategoria, sen merkitys pysyy samana sovittuna, vaikka muoto vähän vaihtelisikin. Toisin kuin silloin, kun muoto on vakiintumaton, sen pienikin muutos voidaan nähdä suoraan myös merkityksen muutoksena. (Okrent 2002: 177-179.) Tästä esimerkkinä voidaan nähdä suomalaisen viittomakielen osoitusviittoma, joka kohdistuu viittojaan itseän ja usein merkitsee seuraavan verbaalin tekijää. Alla (kuviot 7 ja 8) nähdään kaksi esiintymää osoitusviittomasta, jonka käsimuoto poikkeaa paljonkin alkuperäisestä etusormiosoituksesta, mutta merkitys pysyy samana. Okrentin määritelmän mukaan kyseessä siis on varsin kielellinen, kategorinen muoto.

OS-1

OPISKELLA

Kuvio 7. Osoitus itseen seuraavan viittoman käsimuotoon (sormet supussa) sulautuneena. (00:20:04)

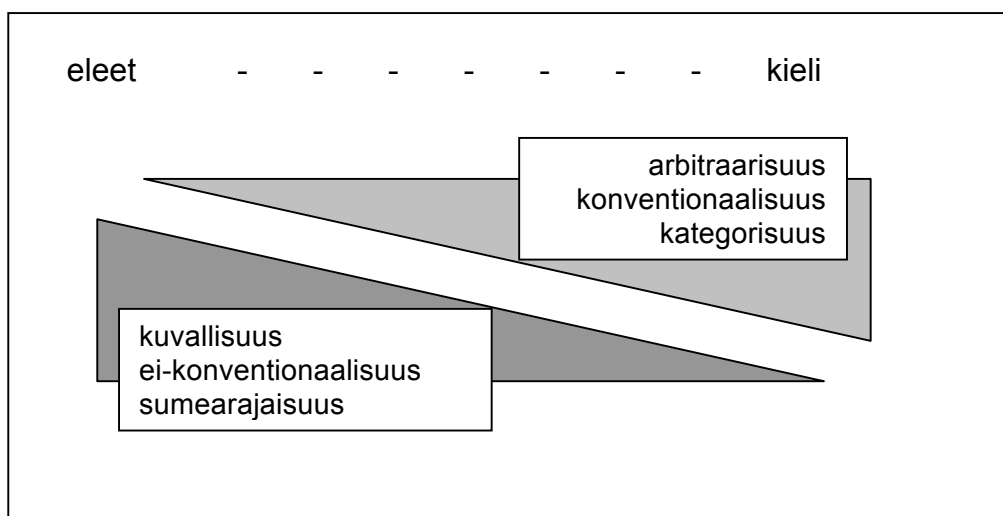
OS-1

MAKSAA

Kuvio 8. Osoitus itseen seuraavan viittoman käsimuotoon (peukalo esillä) sulautuneena. (00:18:48)

Siinä missä kategorisuus puoltaa kielellisyyttä, Okrent määrittelee eleen kolmen piirteen avulla: sumearajaisuus, kuvallisuus ja ei-konventionaalisuus (kuvio 9). Päinvastoin kuin kieli, eleen muoto ilmaisee merkitystä sumearajaisesti, ei kategorisesti. Eleillä ilmaistaan mielikuvia, ajatusten kuvallista (*imagistic*) puolta. Eleet ovat muotoja, jotka suoraan viittaavat mielikuvaan, konkreettiseen tai abstraktiin. (Okrent 2002: 187.) Yllä olevia esimerkkilauseita voidaan pohtia myös tässä merkityksessä: Vaikka osoitus itseen on periaatteessa hyvinkin konkreettinen ilmaisu, viittaus 'itseensä', ei viittaus kyseessä olevissa lauseissa ole niin itsestään selvä. Kummassakaan yhteydessä viittoja ei itse asiassa tarkoita osoituksella itseään, vaan viittaa ylipäätään toiminnan tekijään. Tästä lisää myöhemmin luvussa 3.2.1.

Aiemmin tekstissä esillä ollut kuvaileva viittoma KAPEA-KAISTALE (kuviossa 5) ilmaisee juurikin ajatuksen kuvallisen puolen, ja on siksi Okrentin määritelmän mukaan vahvasti elemäinen. Konventionaalisuutta ilmaisuun tuo kuitenkin suomalaisen viittomakielen kuvailevien viittomien säännönmukaisuus mm. liikkeen ja käsimuodon osalta. Takkinen (2008) on määritellyt suomalaisen viittomakielen kuvailevien verbien luokittelun, johon tämäkin viittoma asettuu.

Kuvio 9. Kendonin jatkumo muokattuna Okrentin määritelmällä eleistä

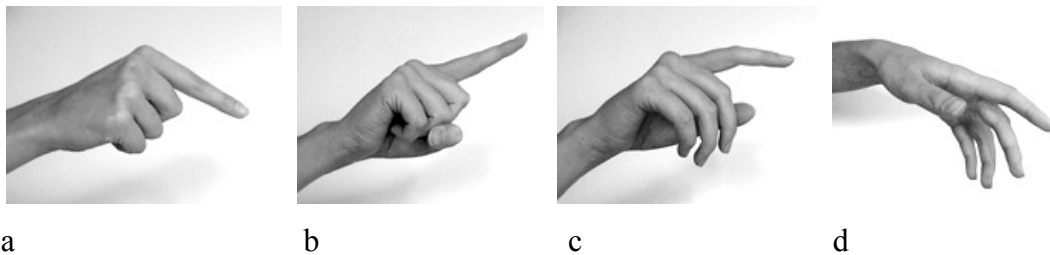
Yksi tärkeä peruste kielellisyyden määrittelemiseksi on siis konventionaalisuus – se ei kuitenkaan tarkoita, että merkin tulisi olla arbitraarinen, vaan myös ikoniset sanat ovat konventionaalisia. Muoto on konventionaalistunut, kun sillä on vakiintunut muoto ja merkitys seurauksena johdonmukaisesta yhdistämisestä ja säännönmukaisesta käytöstä. Konventionaalisuus ei ole kortti, joka esitetään halutusta näkökulmasta – tutkijan täytyy määritellä, millaisesta konventionaalisuuden tasosta on kyse, ja määritelmään tulee sitoutua. Puhutaanko siis muodon konventionaalisuudesta vai muodon käyttöön liittyvästä konventionaalisuudesta? (Okrent 2002: 177-179, 190, 196.) Kulttuuriset konventiot vaikuttavat eleisiin; minkälaiset eleet ovat sallittuja, tai millaisen käsimuodon mielletään kuvaavan jotain ominaisuutta. (id. 186.) Tämä huomioon ottaen konventionaalisuuden paino ilmaisun kielellisyyden määrittelemisessä ei välttämättä olekaan niin suuri yllä esitellyn kuvailevan viittoman KAPEA-KAISTALE kohdalla.

Kun eleitä verrataan kieleen, esiin nousevat ei-konventionaalisuus, joskin ristiriitaisena ja vaikeasti määritettävänä ominaisuutena; kuvallisuus, jota tosin on vaikea soveltaa osoitukseen; sekä sumearajaisuus, muodon vaihtelun luoma lähes ääretön määrä merkityksiä. McNeilin urauurtavan tutkimuksen keskeiseksi ajatukseksi voi tulkita juuri sen, että eleet ja kieli, erotettiin ne toisistaan tai ei, ovat lähtöisin samasta ajatuksesta ja ilmentävät vain sen eri puolia.

3 OSOITUKSET

Tutkimukset eleistä viitotuissa kielissä ovat enimmäkseen analyysseja narratiivisesta tekstistä (ks. esim. Liddell 2003, Vogt-Svendsen & Bergman 2007), jossa on runsaasti ikonisia eleitä, niiden suhteen tutkimuksella alkaa jo olla jalansijaa. Myös eleiden tutkimus perustuu paljolti ikonisiin eleisiin: ehkä kaikki ei ole sovellettavissa indikoiviin osoituksiin.

Tämän tutkielman kohteeksi on erityisesti rajattu etusormella tehdyt osoitukset. Etusormiosoitusten käsimuotoina nähdään tässä tutkielmassa erilaiset toteumat, joissa on erotettavissa ajatus etusormen määräävästä roolista. Tällaisia käsimuotoja havainnollistaa kuvio 10. Tarvittaessa otetaan esille myös muita muotoja, lisäksi osa esiteltyistä tutkimuksista saattaa viitata osoitukseen tarkentamatta käsimuotoa. Etusormella osoittaminen on helposti havaittavissa sekä poimittavissa aineistosta, samaa rajausta on käytetty aiemminkin osoitusviittomia tutkittaessa (Vermeerbergen & Demey 2007: 267), ja lisäksi McNeillin (1992: 80) mukaan prototyyppinen osoitus tehdään juuri etusormella. Suomalaisen viittomakielen tutkimuksessa on alustavasti saavutettu etusormen painoarvoa tukevia tuloksia, kun etusormi on osoittautunut viittoman liikelaajuuksissa ja nopeuksissa määrääväksi sormeksi (Ojala 2010: 39.)

Kuvio 10. Etusormiosoituksen erilaisia muotoja

Seuraavaksi käsitellään osoitusta ensin eleiden tutkimuksessa, sen muotoja, merkityksiä ja funktioita. Luvun 3.1 teksti perustuu lähes ainoastaan eleiden tutkimukseen, viitottujen kielten tutkimusta valotetaan luvussa 3.2.

3.1 Osoitukset eleiden tutkimuksessa

Osoituksia ei puhuttujenkaan kielten yhteydessä voida pitää yksinkertaisena elehtimisenä: Näennäisesti alkeelliset osoitukset ovat käsitteellisesti, sosiokulttuurisesti ja lingvistikin kompleksisia. Osoitusten avulla liikutaan sujuvasti käsitteellisestä tilasta toiseen, osoitusten käsimuotojen symbolisuus muistuttaa nominiluokkien erottelua, osoitukset integroidaan diskurssiin kuin osana kieltä, ja ne toimivat paljolti samalla tavoin kuin puhutut deiktiset elementit. (Haviland 2003: 157–168.)

Eleiden tutkimuksessa deiktiset eli osoittavat eleet erotellaan lähes poikkeuksetta muista omaksi kategoriakseen (taulukko 1, Kendon 2004: 103). Osoitukset, toisin kuin useat muut eleet, saattavat olla hyvinkin samanlaisia eri puolilla maailmaa erilaisissa kulttuureissa (Kendon 2004: 337). McNeill (1992: 80) esittää etusormiosoituksen olevan prototyyppinen osoitus, mutta etusormiosoituksesta tehtyjä päätelmiä eleen universaalisuudesta on myös kritisoitu. Wilkins (2003: 174–175) esittää esimerkiksi huulilla osoittamisen olevan paljon yleisempää kuin eletutkijat väittävät: Sitä esiintyy sekä Australiassa että Papua-Uudessa Guineassa, mutta pienissä määrin myös Euroopassa ja Afrikassa.

Osoitusele viittaa objektiin, paikkaan tai suuntaan, jotka tunnistetaan siten, että puhuja ojentaa jonkin ruumiinosansa pois päin itsestään, kohti kohdetta, jolloin niiden välille voidaan ikään kuin vetää suora linja (Kendon 2004: 200). Osoituksena pidettäville eleille on ominaista tietynlainen tarkkaan rajattu liikemuoto, joka ainakin lopussa on lineaarinen. Usein käsi myös pysähtyy lyhyesti liikkeen päättyessä ulommaiseen kohtaansa. Osoitus on käytännössä liike, joka suuntautuu selkeästi johonkin päin, kohti tiettyä kohdetta. (Kendon & Versante 2003: 111.)

Edes eleiden tutkimuksen alalla ei olla varmoja siitä, pitäisikö osoituksia pitää spontaanina elehtimisenä vai konventionaalisina merkkeinä (Gullberg 2004: 246). Wilkinsin (2003: 181) mukaan osoittamisen voidaan ainakin tietyissä kulttuureissa nähdä sijoittuvan johonkin spontaanin elehtimisen ja konventionaalisten viittomien väliin, vaikka McNeillin (1992: 37) määrittelyssä ne ovatkin jatkumon ei-konventionaalisessa päässä. Mielenkiintoista on, että sinänsä hyvin ei-konventionaalisiksi määritellyt osoituseleet saattavat olla muodon osalta tarkkaankin määriteltäviä. Muutamit tutkimukset antavat viitteitä siitä, että osoituksen muodolla on vaikutusta sen merkitykseen (Kendon 2004: 200). Seuraavaksi esitellään kolme tällaista tutkimusta.

Napoliin alueella Italiassa osoitusten orientaatiolla erotetaan tarkkaan identifioitavat kohteet diskurssiin liittyvistä kohteista; etusormiosoitusta kämmen alaspäin käytetään silloin, kun pyritään erottamaan tietty konkreettinen kohde muista. Kämmen on suunnattu sivulle, kun viittauksella haetaan kohteen ominaisuuksia tai niiden suhdetta muiden kohteiden ominaisuuksiin, kun kohde on symbolisesti olennainen tai sillä on syy-seuraus-rooli tilanteessa (Kendon & Versante 2003: 134). Etusormiosoitusten lisäksi alueella on erotettavissa koko käden osoituksia, joiden funktiot ovat erotettavissa toisistaan orientaation avulla (id. 115). Etusormiosoituksissa suomalaisessa viittomakielessä on vastaavia eroja orientaatiossa, kuten esimerkeissä alla (kuvio 11 ja 12) on nähtävissä, mutta vastaavaa selkeää merkityseroa orientaatiolla ei vaikuta olevan.

Kuvio 11. Osoitus kämmen alaspäin (00:02:12)

Kuvio 12. Passiivisen käden osoitus kämmen sivullepäin (00:02:18)

Pohjois-Australian arrernten kielen alueella etusormiosoituksissa taas entiteetin tärkeys ja/tai tuttuus näkyy sormien koukistumisen asteessa ja artikulaation nopeudessa: kun entiteetti mainitaan ensimmäistä kertaa, tai sitä halutaan korostaa, ovat muut sormet tiukemmin koukistuneina (kuvio 10, b) ja liikkeen päätteeksi käsi saattaa myös jäädä paikalleen. Löysempi käsi-muoto ja nopeampi artikulaatio (kuvio 10, d), jotka ovat vaikeammin havaittavissa, ovat käytössä myöhemmissä anaforisissa viittauksissa tai puhuttaessa vähämerkityksisistä asioista. (Wilkins 2003: 193.)

Le Guen (2011) nostaa esiin vielä uuden näkökulman osoitusten tutkimuksessa: miten tutkija voi ymmärtää osoituksen merkityksen, ellei hän tunne kertojan reaaliaikaista ympäristöä? Tämä on ongelma erityisesti kulttuureissa, joissa asioihin viitataan toisin kuin länsimaisessa on totuttu (id. 297, 301). Le Guenin mukaan osoitukset voidaan jakaa niihin, joiden origo

on kertojan keho, ja niihin, joiden origoa kertojan keho edustaa. Jälkimmäinen voidaan edelleen jakaa egosentriseen ajatteluun, jolloin osoitukset saavat merkityksiä kuten ‘vasen’ tai ‘oikea’, ja geosentriseen ajatteluun, jolloin osoitukset kohdistuvat reaaliympäristöön, esimerkiksi ‘pohjoiseen’ tai ‘etelään’ (id. 273). Egosentrisessä ajattelussa kuulijan on hahmotettava maailma kertojan silmin, geosentrisessä taas tunnettava ympäristö. Le Guen (2011: 276) korostaa, että samannäköiset osoitukset saatetaan tulkita väärin, jos ei tiedetä kumpaa ajattelutapaa kertoja käyttää.

Osoitusten mahdollisia semanttisia eroja ei ole systemaattisesti tutkittu, joten periaatteessa on mahdollista, että niiden käyttö on paljon monimuotoisempaa kuin millaisena sitä yleensä pidetään (Kendon & Versante 2003: 134). Osoitukset voidaan jakaa muun muassa konkreettisiin (tai spatiaalisiin) ja abstrakteihin (Gullberg 1998: 140; Kita 2004: 6217). Abstrakti deiksis käyttää tilaa metaforisesti luomalla käsitteille paikan, johon osoittamalla voidaan viitata uudelleen kyseiseen käsitteeseen (McNeill 1992: 173). Vastaavasti abstraktin deiksisen määritelmään sopivasta osoituksesta suomalaisesta viittomakielestä alla esimerkki (kuvio 13), jossa luodaan paikka merkitykselle ’parlamentti’. Samaan parlamenttiin viitataan pelkällä osoituksella noin 10 sekuntia myöhemmin (ks. myöhempänä kuvio 26).

PARLAMENTTI OS-4[parlamentti]

Kuvio 13. Abstrakti deiksis – osoituksella luotu tilaan merkitys ’parlamentti’. (00:01:30)

Vaikka konkreettiset osoituseleet ovat ensimmäisiä eleitä, joita lapset oppivat käyttämään, abstrakti deiksis on viimeisiä opittavia eleitä (McNeill 1992: 319). Abstrakti deiksis on aina osoittamista tyhjään tilaan, mutta sen käytön merkitys paljastuu vasta tarkastellessa tekstin eri tasoja. Narratiivisella tasolla osoituksella on erilainen merkitys kuin metanarratiivisella tasolla. (McNeill, Cassell & Levy 1993: 17.) Narratiivisessa diskurssissa osoitukset tukevat erityisesti uusien tarkoitteiden esittelyä tekstikokonaisuuden alussa, keskusteludiskurssissa osoitukset ovat käytössä neuvoteltaessa potentiaalisista keskustelunaiheista (McNeill 1992: 213–217) ja haettaessa yhteistä ymmärrystä keskustelun pohjaksi (Bavelas, Gerwing, Allison & Sutton 2011: 59).

Le Guenin (2011: 273) luokittelun mukaisesti kehon toimiessa origona ovat osoituksia suora, metonyyminen ja metaforinen osoitus. Suora osoitus viittaa nimensä mukaisesti johonkin kohteeseen sen tosiasiallisen sijainnin mukaan. Alla esimerkki (kuvio 14) suomalaisen viittomakielen suorasta osoituksesta. Tilanteessa keskustellaan näyttelystä kirjastossa, ja viittoja kysyy yleisöltä, ovatko nämä käyneet siellä. Kysymyksen lopussa viittoja osoittaa suuntaan, jossa kirjasto tosiasiallisesti kyseisessä kaupungissa sijaitsee.

Kuvio 14. 'Onko joku teistä käynyt kirjastossa?' (00:21:48)

Metonyyminen osoitus viittaa paikkaan, jolla on jokin linkki varsinaiseen kohteeseen; tyypillisenä esimerkkinä osoitetaan tuolia, kun viitataan henkilöön, joka siinä juuri aiemmin istui. Metaforinen osoitus vastaa McNeillin abstraktia deiksistä, ja on osoittamista tyhjään tilaan hyvinkin arbitraarisesti silloin, kun kohteella ei ole tiettyä paikkaa. (Le Guen 2011: 277–280.)

Näiden kolmen osoituksen lisäksi Le Guen laskee erillisiksi osoitustyypeiksi reitin osoittamisen (*indication of vector orientation*) ja kaukaisten kohteiden paikantamisen (*placement of entities in distant space*), joiden molempien kohdalla kertojan keho toimii vain origon representaationa. Nämä osoitustyytit näyttäytyvät erilaisina riippuen kertojan ajattelutavasta, joka voi olla joko egosentrinen tai geosentrinen (ks. ylempänä). Le Guen kritisoi useita osoitustutkimuksia näkökulman huomiotta jättämisestä, sillä kyseessä on merkittävä ero, jolla on vaikutuksia osoitukseen eri tilanteissa. Näyttää esimerkiksi siltä, että metaforinen osoittaminen on yleistä egosentriselle ajattelutavalle, mutta ei geosentriselle. (Le Guen 2011: 273, 280, 298.)

Viitottujen kielten tutkimuksessa on toistaiseksi löydetty vain yksi viitottu kieli, joka osoitusviittomien osalta vaikuttaa geosentriseltä. *Kata Kolokissa* osoituksia ei käytetä abstraktin deiksiksi tapaan, vaan aina reaali maailman tarkoitteisiin viitaten. Kyseessä on balilainen kyläyhteisössä satojen vuosien aikana syntynyt luonnollinen viitottu kieli. (Zeshan 2007: 687–688.)

3.2 Osoitukset viitottujen kielten tutkimuksessa

Tässä luvussa käsitellään osoituksia eri lähtökohdista, sekä vertaillaan eri viittomakielten tutkijoiden näkemyksiä. Niistä löytyy paljon yhteneväisyyksiä, joten ne antavat jonkinlaisen pohjan pohtia asiaa myös suomalaisen viittomakielen osalta. Osoitusten eri funktioita käsitellään tässä luvuittain: Luvussa 3.2.1 ja 3.2.2 tutustutaan osoitukseen viitottujen kielten pronomineina, ja luvussa 3.2.3 tarkastellaan osoituksia determinantteina, 3.2.4 osoitusten toimintaa merkitsijöinä tai kliitteinä. Luku 3.2.5 johdattaa osoitusten verbaalimaiseen puoleen, ja luvussa 3.2.6 päästään tarkastelemaan osoituksia erityisesti passiivisella kädellä tuotettuina eleinä.

Siinä missä eleiden tutkimuksessa osoitukset erotellaan konkreettisiin ja abstrakteihin, viitottujen kielten tutkimuksessa niitä lähestytään kielen näkökulmasta, eikä jaotella vastaavalla tavalla. Osoituksista osana viitotun kielen leksikkoa ei juurikaan löydy laajoja tutkimuksia, vaikka ne ovat muotonsa puolesta erotettavissa tekstistä melko vaivattomasti. Amerikkalaisen, ja osaksi myös suomalaisen viittomakielen tutkimuksessa ei usein edes puhuta osoituksista, vaan käytetään spesifimpää (ja lingvististä) termiä, kuten pronomini (ks. Rissanen 1998: 110; Neidle et al. 2000: 91). Muitakin lähestymistapoja löytyy, esimerkkinä McBurney (2002: 365), joka on valmis luopumaan ASL:n persoonapronomini-nimityksestä ja kuvaa kyseisiä osoituksia gesturaaliseksi deiksiksi.

Rissanen (1985) on luokitellut suomalaisen viittomakielen osoitukset pronominaalisiin ja puolisisidonnaisiin (taulukko 3). Näitä luokkia käsitellään eri kohdissa myöhemmin tässä luvussa.

Taulukko 3. Osoitukset suomalaisessa viittomakielessä (Rissanen 1985)

OSOITUKSET					
PRONOMINAALISET			PUOLISIDONNAISET		
persoonadeiksis	demonstratiivinen deiksis	adverbiaalinen deiksis	puheenaiheen merkitsijä	suunnan merkitsijä	käskyn merkitsijä

Useissa tutkimuksissa osoituksia käsitellään rajatusti keskittyen yhteen osoitusmuotoon tai -funktioon. Tutkimusten lähtökohtana on harvoin osoitus eleenä – silloinkin osoitukset alun jälkeen enimmäkseen analysoidaan lingvistisin termein osana syntaksia, ei eleinä (ks. kuitenkin Vermeerbergen & Demey 2007 ja Pfau 2011). Osoituksen määrittelyminen viittomaksi

siirtää sen Kendonin jatkumolla ei-konventionaalisen pään eleestä konventionaaliseksi ja kielelliseksi merkiksi, viittomaksi. Tämän takia on myös johdonmukaista se, ettei osoituksia jaotella kuten eleiden tutkimuksessa.

Kielellisinä elementteinä osoitukset on nähty läpi lähes koko viitottujen kielten tutkimuksellisen historian, ja niillä on havaittu olevan useita funktioita. Koska darwinistinen ajattelu sai pohjan putoamaan viitottujen kielten tutkimukselta pitkäksi aikaa, joutuivat tutkijat pitkään todistelemaan sitä, että viitotut kielet edes ovat luonnollisia kieliä. Kaikki elemäisyys pyrittiin selittämään morfologisen analyysin keinoin, koska gesturaalista analyysiä ei pidetty yhtä arvokkaana (Liddell 2002: 76).

3.2.1 Osoitukset pronomineina

Pronominin määrittely viitottujen kielten tutkimuksessa on ollut vaihtelevaa viime vuosikymmeninä. Osoittaminen itseän, kuulijaan tai johonkuhun muuhun vastaa merkitykseltään puhuttujen kielten kolmijakoista persoonapronominisysteemiä. Meierin (2002, 1990) mukaan on kuitenkin perusteltua epäillä, onko osoitukset analysoitava kieliopillisena persoonasysteeminä. Ensinnäkin viittomisessa käytettävä tila luo lähes äärettömät mahdollisuudet erottaa tarkoitteita toisistaan, jolloin kolmijako tuntuu alimitoitetulta. Toisen ja kolmannen persoonan erottuminen tapahtuu lisäksi keskustelun tasolla, aina tilaan linkittyneenä, jolloin ”puhtaita” persoonapronominimuotoja on mahdoton kuvata. (Meier 2002: 232, Meier 1990: 188.)

ASL:n tutkimuksessa on tehty irtiotto esittämällä jopa, että on olemassa vain yksi pronominijuuri, jota muunnellaan spatiaalisesti (Lillo-Martin & Klima 1990: 198). McBurney (2002: 365) esittää, ettei pronomineissa olisi lainkaan persoonaerotusta, vaan lauseen osallistujien rooleja ilmaistaisiin deiktisillä eleillä. Useat viitottujen kielten tutkimukset ovat päätyneet kuitenkin esittämään kahden persoonan, ensimmäisen ja ei-ensimmäisen (*first* ja *non-first*) pronomisysteemiä (Meier 2002: 18). Tätä puoltaa se, että itseän tai kuulijaan osoittaminen ovat ainoita osoituksia jotka eivät ole korvattavissa millä tahansa tarkemmalla määritteellä. Muut osoitukset, aivan kuten puhuttujen kielten deiktiset ilmaisutkin, voi korvata esimerkiksi viittomalla HENKILÖ (Antinoro Pizzuto ja Capobianco 2008: 89).

Mikä sitten on pronomini ja mikä ”tavallinen” osoitusele? Emmorey (1999: 148) perustelee lyhyesti näkemyksensä osoituseleen ja ASL:n indeksikaalisen pronominin erottamisesta. Hän ehdottaa eron olevan mahdollisesti artikulatorinen tai rytminen, jolloin ero näkyisi liikkeessä. Pronominin liike on yksittäinen liike kohti osoitettavaa lokaatiota, kun taas osoitusele

saattaisi sisältää lyhyitä toistoliikkeitä. Toistoliikkeen kuulumattomuutta pronomineihin Emmorey perustelee possessiivi- ja refleksiivipronominien perusteella, niihin liike ei sovi. (ibid.) Kyseisissä pronomineissa on kuitenkin eri käsimuodot kuin persoonapronominien perusmuodoissa (osoittava etusormi), minkä mahdollisen vaikutuksen artikulaatioon Emmorey jättää huomiotta.

Toinen mahdollinen tapa erottaa osoitusele pronominista on jälkimmäisten esiintyminen syntaktisten sääntöjen mukaisissa paikoissa. (Emmorey 1999: 148–149.) Emmorey kuitenkin havainnollistaa sääntöä vertaamalla pronominia peukalolla tehtävään osoitukseen, joten vertailu ei ole täysin validi. Osoituseleen käsimuodolla saattaa jo sinänsä olla omat rajoitteensa (ks. esim. Kendon & Versante 2003: 134). Emmorey esittää myös, että lauseissa, joissa osoitusele näyttäisi toimivan subjektina, kyseessä olisi nollasubjektinen lause. Perusteena hän kuitenkin esittää vain sen, että periaatteessa nollasubjekti on mahdollinen. (Emmorey 1999: 149.)

Luotettavia perusteita osoituseleen ja osoituspronominin erottamiseksi ei tunnu löytyvän. Tutkijat ovat jo pitkään tiedostaneet ongelman esimerkiksi pronominijärjestelmän analysoimisesta morfologisesti (ks. Meier 1990, Ahlgren 1990), mutta eivät ole kuitenkaan tuoneet eleitä avaamaan ristiriitaa. McBurney (2002) esittää, että viitottujen ja puhuttujen kielten erilaisista modaliteeteista johtuen niiden pronominaalinen viittaaminen saattaisi pohjautua jokseenkin erilaisiin tapoihin. Siinä missä puhutut kielet tarvitsevat kieliopillisen kategorian persoonalle, viitotut kielet käyttävät viittaukseen gesturaalista deiksistä. McBurney myös kyseenalaistaa ASL:n tutkimusperinteen tavan glossata osoituksia persoonapronomineiksi, koska kyseessä näyttäisi olevan jotain enemmän demonstratiivia muistuttavaa. (McBurney 2002: 365.)

Rissanen (1998: 110) mukaan suomalaisen viittomakielen (SVK) pronominaalisista osoituksista⁶ on erotettavissa yksikkö-, duaali- ja monikkomuotoiset persoonapronominiviitotomat. Persoonaa jakautuu kolmeen: ensimmäinen (’minä’), toinen (’sinä’) ja kolmas (’ei minä, eikä sinä’) persoonaa. Näistä erillinen pronominaalinen osoitus on demonstratiivinen deiksis, joka erottuu erilaisen orientaation ja käsimuodon perusteella: sormi on taivutettu, ja kämmen suuntautuu alas tai eteen (id. 107–108). SVK:n osalta Rissanen siis on päätenyt eri tulokseen, kuin McBurney (2002: 365), joka esittää ASL:n niin kutsuttujen persoonapronominien olevan enemmän demonstratiivipronomineja muistuttavia. Tosin myös Rissanen mainitsee, etteivät

---

⁶ Rissanen käyttää termejä osittain päällekkäisesti: *index*, *deixis* ja *pointing*. Koska tutkielman aiheena on osoitukset, on näistä termeistä tässä käytetty pääsääntöisesti nimitystä osoitus, ellei selvyden vuoksi muu ole tarpeen.

kolmas persoona ja demonstratiivinen osoitus ole välttämättä erotettavissa (Rissanen 1998: 108)⁷. Ovatko myöskään toinen ja kolmas persoona aina erotettavissa? Esimerkissä (kuvio 15) esiintyy toiseen tai kolmanteen persoonaan viittaava OS-2, jonka muoto vastanee Rissanen 'sinä'-osoitusta, mutta kyseessä ei ole selkeä 'sinä', vaan viittaus henkilöön yleisössä.

Kuvio 15. 'Hän sanoo suomalaisten matkustavan paljon.' (00:06:59)

Vaikka amerikkalaisen viittomakielen tutkimus on pitkään pitänyt pronominiin spatiaalisuutta morfologisena ilmiönä, esittää Liddell (2003), että kyseessä olisi pronominiin kyky ilmaista kieliopillisesti koodatun merkityksensä lisäksi jotain muutakin. Pronominit ovat symbolisia siinä missä kielen elementit yleensä, mutta niiden suuntaaminen ei. Pronominiviittoman sisältämä ele, osoitus, auttaa kuulijaa merkityksen muodostamisessa identifioimalla tarkoitteen. (Liddell 2003: 96.) Liddellkin siis edelleen pitäytyy ajatuksessa, että ASL:ssa on (elekomponentin sisältävä) pronominijärjestelmä, eikä esitä vastaavaa kuin McBurney gesturaalisesta deiksiksestä. Tosin ero saattaa liittyä eniten tutkimusten erilaisiin viitekehyksiin ja termivalintoihin.

3.2.2 Pronominit ilman osoitusta?

Myös tanskalaisen viittomakielen tarkoitteisiin viittaavista osoituksista itsenäisesti esiintyviä nimitetään pronomineiksi. Pronomini voi olla joko suunnattu tiettyyn kohtaan tilassa, tai suuntaamaton. Jälkimmäisessä tapauksessa käsi vain käy osoituskäsimuodossa ilman liikettä,

⁷ Tämä ilmiö ei ole vieras puhutuissakaan kielissä: yksikön kolmannen persoonan synty demonstratiivin pohjalta voidaan nähdä jopa universaalina ilmiönä (Diessel, 1999: 119).

tai se saattaa ilmentyä siirtymäliikkeen aikana. Engberg-Pedersen pitää tätä ilmiötä osoituksen osoitusten integroitumisesta viittomiksi, joilla on spesifejä syntaktisia funktioita. (Engberg-Pedersen 2003: 273–274.)

Myös Cormier (2007: 94) kyseenalaistaa pronominiin indeksikaalisuuden ja esittää, että tietyissä tilanteissa amerikkalaisen ja brittiläisen viittomakielen ensimmäisen persoonan monikolliset pronominit menettävät indeksikaalisuutensa, joko motorisista tai kielellisistä syistä. Myös Engberg-Pedersen (2003: 270) toteaa indeksikaalisuuden voivan hävitä osoitusten saadessa kieliopillisia rooleja. Deiktisen eleen määritelmää yllämainitut pronominit eivät enää täytä, jos sovelletaan eletutkimuksen yleistä ajatusta osoituksesta deiktisenä eleenä: se viittaa ikonisesti vetämällä ikään kuin viivan origosta kohteeseen (McNeill, Cassell & Levy 1993: 5). Näin ollen kyseessä täytyisi olla vahvemmin kielen elementti. Toisaalta esimerkiksi australialaisen viittomakielen osalta Johnston & Schembri (2007: 250) luokittelevat kaikki pronominit deiktisiksi, ilman poikkeuksia, mutta kyseessä lienee kielentutkijoiden erilainen lähestymistapa.

Suomalaisessa viittomakielessä voimme lähestyä kysymystä ottamalla tarkasteluun osoituksen itseen. OS-1, eli osoitus viittojaan itseen, on eleenä periaatteessa lähtökohdiltaan täysin ei-konventionaalinen – osoittamalla itseensä viittaa itseensä (Rainó 2004: 103; Ahlgren 1990: 170). Viitotun kielen yhteydessä sen käyttö voidaan kuitenkin nähdä hyvinkin konventionaalisenä (Nilsson 2004: 16; Meier 1990: 185). Nilsson (2004: 16) on esittänyt ruotsalaisessa viittomakielessä osoituksen rintaan olevan mahdollisesti epämääräisen pronominin kaltainen, jolloin OS-1 jakautuisi yksikön ensimmäiseksi persoonaksi ja verbaalin tekijäksi. OS-1 voisi toimia myös "yleisenä" tekijänä, viittaamatta varsinaisesti viittojaan itseen tai hänen kuvaamaansa hahmoon (ibid.).

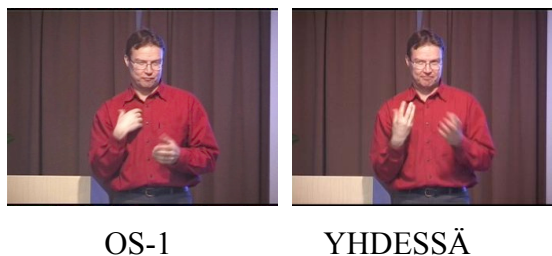
OS-1 eli 'minä' ei ole saanut suomalaisen viittomakielen tutkimuksessa juurikaan huomiota. Rissanen (1998: 110) tyytyy lähinnä mainitsemaan, että osoitus itseen toimii yksikön ensimmäiseen persoonaan viittaavana pronominosoituksena. Alla olevan esimerkin mukaan suomalaisessa viittomakielessä saattaisi kuitenkin olla mahdollista Nilssonin esittämä käyttö (kuvio 16). Lausuman aktiivisen osapuolen ilmoittaa alun monikon ensimmäiseen persoonaan viittaava viittoma, sitä seuraava, verbiä edeltävä OS-1 on hyvin nopea, lähes huomaamaton.

Myös muotonsa puolesta OS-1 eroaa muista osoituksista: Huomion itseen osoittamisen käsimuotoparametrin sulautumisesta, assimilaatiosta, ovat tehneet muun muassa McBurney (2002: 359) amerikkalaisesta viittomakielestä ja Engberg-Pedersen (1993: 134) tanskalaisesta viittomakielestä. Myös suomalaisen viittomakielen osalta väite käsimuodon sulautumisesta näyttää pitävän paikkansa (kuvio 17, katso myös kuviot 7 ja 8 luvussa 2.4). Esimerkissä on

erotettu viittomavirrasta verbaali ja sitä edeltävä osoitus viittojaan itseen, jonka käsimuoto muistuttaa esiintymissä silmännähtävästi seuraavan verbaalin käsimuotoa. Mikäli OS-1:n kohdalla on kyse deiktisestä eleestä, kuten McBurney (2002: 365) esittää, se on muotonsa puolesta etäänntynyt kauas etusormiosoituksesta.

Kuvio 16. ‘--- me maksamme veroa, josta valtio ottaa osan [EU:n jäsenmaksuihin].’ (00:18:48)

Kuvio 17. (00:13:10) OS-1:n käsimuoto mukautuneena seuraavaan viittomaan.

Jos palaamme luvussa 2.4 esiteltyihin eleiden ja kielen eroihin, vaikuttaa OS-1 varsin kielelliseltä elementiltä. Se on kategorinen, joka ominaisuutena ei ole tyypillistä eleille (Okrent 2002: 177-179). Eleet ovat kuvallisia, suoraan tarkoitetta kuvaavia (Okrent 2002: 187), ja tähänkään määritelmään OS-1 ei sovi, sillä se ei viittaa enää välttämättä viittojaan itseen.

3.2.3 Osoitukset determinantteina

Deiktisinä pronomineina toimivat osoitukset esiintyvät itsenäisinä. Niitä näyttäisi olevan elementtejä, eli konkreettisesti osoittavia, mutta myös osoituseleen määritelmään sopimattomia,

”ei enää osoittavia” osoituksia (sic). Useiden viitottujen kielten on raportoitu sisältävän myös muihin viittomiin sidottuja osoituksia, joiden asema eleenä näyttää epävarmalta. Tässä luvussa paneudutaan nominaaliviittomaan sidottuihin osoituksiin, joita nimitetään nyt determinanteiksi.⁸

Engberg-Pedersenin (2003: 273–274) mukaan tanskalaisessa viittomakielessä käytettävistä osoituksista on pronomien lisäksi erotettavissa muun muassa determinanttien (*determiner*) luokka. Ne vastaavat muodoltaan pronomineja, mutta eivät esiinny yksinään, vaan aina nominaalin yhteydessä nominaalilausekkeessa (Engberg-Pedersen 2003: 274).

Neidle, Kegl, MacLaughlin, Bahan & Lee (2000) esittävät hyvinkin tarkan analyysin ASL:n osoittavasta viittomasta, joka toimii määräisenä determinanttina, ja joka voidaan semanttisten ominaisuuksien perusteella erottaa muista osoitusviittomista. Determinantti esiintyy aina ennen nominaalia. Nominaalin jälkeiset osoitusviittomat taas luokitellaan lokatiiviksi adverbiaaleiksi, jotka puolestaan voivat esiintyä sekä määräisissä että epämääräisissä lausekkeissa. (Neidle et al. 2000: 88–89.) Determinantit voivat toimia myös pronomineina silloin, kun lauseessa ei niiden perässä ole nominaalia (Neidle et al. 2000: 91). Neidlen tutkimusryhmän analyysiä on vaikea hahmottaa osana osoitusten tutkimusta, sillä siinä ei puhuta osoituksista. Heidän käsityksensä kielestä vaikuttaa olevan varsin formalistinen, jos vertaa suomalaisen viittomakielen funktionaaliseen tutkimusperinteeseen.

Myös Zimmer ja Patschke (2000) ovat tutkineet ASL:n osoitusviittomia, jotka voidaan nimetä determinanteiksi. Heidän mukaansa determinanteilla on rajoituksia, joita taas Neidle et al. eivät mainitse. Determinanteja käytetään vain konkreettisten, spesifeihin entiteetteihin viittaavien nominaalien kanssa. Erikoista determinanttiosoituksissa on tutkimuksen mukaan se, ettei niiden suuntaamisella vaikuta olevan mitään merkitystä. (Zimmer & Patschke 2000: 351–352.) Tanskalaisessa viittomakielessä sekä pronomini- että determinanttiosoitukset voivat olla suuntaamattomia (Engberg-Pedersen 1993: 119). Sekä Neidle et al. (2000: 93) että Zimmer ja Patschke (2000: 348) raportoivat determinanttiosoituksen muodon poikkeavan selkeästi muista osoituksista:

- Pronomini- ja determinanttiosoitukset liikkuvat joko hitusen tai eivät lainkaan, ja osoituksen suunta on usein hieman yläviistoon. Pronomit esiintyvät yksin, determinantit nominaalin kanssa. (Zimmer & Patschke 2000: 348.)
- Determinanttiosoituksen liike ei varioi kohteen etäisyyden mukaan, vaan sen liike on rajoittunut (Neidle et al. 2000: 93).

---

⁸ Determinantti on tässä tutkielmassa käytettävä suomennos englannin kielen sanasta *determiner*.

Eri mieltä edellä mainitut tutkijat ovat siitä, voiko determinantti esiintyä muualla kuin vain nominaalin edessä. Neidlen tutkimusryhmä toteaa, että nominaalin jälkeen esiintyvä osoitus on adverbiaalinen (id. 89), kun taas Zimmer ja Patschke (2000: 350) hyväksyvät determinantin paikaksi sekä ennen, jälkeen että passiivisella kädellä samanaikaisesti tuotetun osoituksen. Australialaisen viittomakielen osalta mainitaan osoitukset determinantteina määräisissä ilmaisuissa, mutta mitään spesifiä muotoa ei mainita (Johnston & Schembri 2007: 269).

Suuntaamattomat osoitukset ovat usein niin nopeita, ettei niitä heti huomata videolta (Vermeerbergen & Demey 2007: 267). Tämä saa pohtimaan osoituksen määrittelemistä eleeksi: Osoitus eleenä viittaa suoraan johonkin pisteeseen – voiko sitä enää sanoa osoitukseksi, ellei viittaus erotu lainkaan?

Suomalaisen viittomakielen tutkimuksessa ei ole tutkittu osoituksia artikkeleina. Muiden kielten tutkimusten perusteella voi kuitenkin spekuloida kyseisen luokan olemassaoloa. ASL:ssä artikkeli on merkitykseltään määräinen ja esiintyy ennen nominaalia (Neidle et al. 2000: 88), eikä sen suuntaamisella ole merkitystä (Zimmer & Patschke 2000: 352). Tanskalaisessa viittomakielessä artikkeliosoituksen käsimuodon muutos on nopea ja lyhyt (Engberg-Pedersen 2003: 273). Tähän yhdistettyyn määritelmään sopivia ilmaisuja löytyy suomalaisesta viittomakielestä (kuviot 18 ja 19). Ensimmäisessä OS-2 on suuntaamaton osoitus ennen nominaalia KIELI. Lisäksi sen muoto ei ole monikollinen, vaikka seuraava nominaali on, mikä sopii Zimmerin ja Patchken (2000: 352) kuvaukseen ASL:n artikkelista.

Kuvio 18. ‘Koska, tähän liittyen, useiden kielten ollessa näkymättömissä ---’ (00:04:44)

Seuraavassa esimerkissä koko ilmaisun aloittaa OS-3, joka on nopeutensa vuoksi haastava havaita ja esiintyy ennen nominaalia EUROOPPA. Osoitus sopisi jälleen determinantin rooliin – toisin kuin ilmaisun lopettava OS-5. Vastaavanlaisten SVK:n osoitusten osalta Lautala (2012: 35) on pro gradu -tutkielmassaan lyhyesti pohtinut, voisiko niiden tehtävä olla kielipillinen eikä johonkin merkitykseen viittaava.

Kuvio 19. '--- taas on kyseessä erillinen Euroopan neuvosto.' (00:01:58)

3.2.4 Osoitukset merkitsijöinä

Hieman edeltävän artikkelin tyyppisiä osoituksia suomalaisessa viittomakielessä on kuvailtu suffiksin kaltaisiksi elementeiksi, deiktisiksi merkitsijöiksi (*deictic marker*). Niitä käytetään ainakin topiikin merkitsemisessä, intransitiivis-lokatiivisissa rakenteissa indikoimaan lokaa-tiota, sekä ilmaisemaan tilasuhteita (Rissanen 1998: 120–122, 173, 205, ks. myös Jantunen 2008b: 166). Näiden elementtien käyttö lisää määräisyyttä (Rissanen 1998: 121, 124). Osoituk-
 tuksen määräisyyttä viittoja voi tehostaa pään nyökkäyksellä, muutenkin pään liikkeillä vai-
 kuttaa olevan korostavia vaikutuksia osoitusten merkityksiin (Puupponen 2012: 55, 75). Osoi-
 tus ja päänliike yhdessä on nähty viitotuissa kielissä myös eksistenssin ilmaisijana (De
 Weerd 2008: 45).

Esimerkki suomalaisen viittomakielen tilasuhteita ilmaisevasta deiktisestä merkitsijästä on yllä, esimerkin (kuvio 19) viimeinen osoitus, OS-5. Se viitotaan nominaalin NEUVOSTO jälkeen, ja ilmaisee 'neuvoston' paikkaa suhteessa toiseen poliittiseen elimeen. OS-5 sopii myös määritelmään kaksoisosoituksista, joilla on katsottu olevan koheesiota lisäävä tehtävä (Jantunen 2008: 45, Lautala 2012: 33).

Deiktiset merkitsijät esiintyvät kuitenkin nominaalien jälkeen, toisin kuin muiden viitotujen kielten tutkimuksissa raportoidut determinantit. Jantunen (2010: 18) puhuu kliiteistä, osoituksista, jotka esiintyvät kiinnittyneinä edeltävään nominaaliin. Kliitin ja nominaalin välissä ei ole havaittavaa taukoa käden liikkeessä, vaan osoituksen liike jatkuu suoraan nominaalin jälkeen (Jantunen 2010: 18). Jantunen viittaa Suvin (Suomalaisen viittomakielen verkkosanakirja) artikkelin 1038 kolmanteen esimerkkilauseeseen, jonka rakenne glossattuna on

POIKA OS TIETOKONE HARRASTAA KÄYTTÄÄ-PELIOHJAINTA

'Poika harrastaa tietokonepelejä.' (Suvi 2012)

Jantunen kiinnittää huomiota osoituksen saumattomaan liittymiseen nominaalin POIKA perään. Esimerkissä (kuvio 20) osoitus esiintyy nominaalin IDEA perässä, ja rakenne on varsin vastaava, kuin Jantunen käyttämässä esimerkissä. Sekä Jantunen käyttämässä että alla olevassa esimerkissä osoituksen voi nähdä toimivan myös topiikin merkitsijänä.

Kuvio 20. 'Ideanahan on, että voi vaihtaa kieltä tilanteen mukaan.' (00:21:15)

Mainittu osoitus sopii kuitenkin Zimmerin ja Patschken (2000: 350) määritelmään ASL:n determinantista, koska heidän mukaansa se voi esiintyä yhtä hyvin nominaalin jälkeen. Pohdittavaksi jää, miten yhteneviä kliittiosoitukset ja determinanttiosoitukset ovat funktioiltaan. Molemmat näyttävät sulautuvan viittomavirtaan, mikä ei sinällään ole merkityksellistä osoituksen kielellisyyttä määriteltäessä. Mutta kahden viitotun yksikön (esim. yllä IDEA ja OS-3) sulautuminen yhdeksi yksiköksi voidaan määritellä uudeksi, kaksi morfeemia sisältäväksi viittomaksi (Jantunen 2010:18). Tuleeko tällöin osoituksesta väistämättä kielellinen yksikkö? Vai voisiko kyseessä olla eleen sulautuminen osaksi ilmaisua, kuten tyyppin 2 (ns. monisuuntaisissa tai osoittavissa) verbaaleissa (Jantunen 2010: 69)?

Sen sijaan topiikkia merkitsevä osoitus voi hyvin olla myös ele, sillä puheen kanssa käytettävillä, abstraktiksi deiksikseksi määritellyillä osoituseleillä on lähes vastaavia funktioita (ks. luku 3.1)

3.2.5 Osoitukset tekemistä ilmaisemassa

Neidlen tutkimusryhmä erottelee ASL:n osoituksista paitsi aiemmin mainitut artikkelit ja pronominin, myös adverbiaalit. Adverbiaaliosoitukset eroavat muista paitsi semanttisissa myös artikulatorisissa piirteissä. Adverbiaaliosoituksia on mahdollista varioida identifioimaan esimerkiksi mainittavan lokaation etäisyyttä tai liikkumista (*path*) kyseiseen lokaatioon. (Neidle et al. 2000: 91–92.) Rissanen mukaan myös suomalaisessa viittomakielessä voidaan osoituksilla viitata kohteiden liikkeeseen seuraamalla niiden liikerataa (*path*) osoittavalla käsimuodolla, jolloin osoitus toimii verbaalina (Rissanen 1998: 140). Alla esimerkki (kuviot 21): Tilanteessa viittoja kuvailee vieraan kielen taidon hyötyjä, joista antaa esimerkkinä vieraskielisten ohjekirjojen lukemisen. Lukeminen ilmaistaan osoittamalla, sormi seuraa tekstiriviä, jota luetaan. Kyseessä ei varsinaisesti ole kohteen liikerata, vaan sormi osoittaa mihin kohtaan katse osuu – liikerata tosin sekin.

OS-2-4

Kuvio 21. 'lukea tekstiä' (00:14:59)

Osoituksen tehtävä on Engberg-Pedersenin mukaan kaksijakoinen, osoittamalla voi sekä viitata kohteeseen että ilmaista tekemistä (taulukko 4). Tanskalaisessa viittomakielessä käytettävät osoitukset eroavat näiden tehtävien osalta myös muodoltaan. Predikoivia osoituksia ovat verbit, esimerkiksi GO-TO ja BE-AT, jotka tuotetaan kaarevalla tai suoralla liikkeellä, joka näyttää lähtevän sormenpäästä. Liike on pidempi kuin nominaaliosoituksissa, ja ranteen orientaatio on kiertynyt. (Engberg-Pedersen 2003: 272.) Predikoivilla osoituksilla on myös flaamilaisessa viittomakielessä usein prototyyppisestä osoituksesta eroava käsimuoto. Predikoivilla osoituksilla ilmaistaan mm. referentin liikkeen suuntaa tai paikkaa. (Vermeerbergen

& Demey 2007: 267.) Varsinaisesta kohteen liikeradan seuraamisesta, johon Rissanen viittaa, ei tässä liene kyse, sillä ihmisen liikerata ei ole kaareva.

Taulukko 4. Osoitukset tanskalaisessa viittomakielessä (Engberg-Pedersen 2003)

OSOITUKSET			
REFEROIVAT		PREDIKOIVAT	
pro form	pronominit	determinantit	

Vastaava ilmiö on suomalaisen viittomakielen suunnanmerkitsijä (Rissanen 1985: 100), joka on mahdollisesti kielipillistunut tai kielipillistumassa verbaalista OS-MENNÄ (Rissanen 1998: 247). Alla (kuvio 22) tapaus osoitusta muistuttavasta OS-MENNÄ-viittomasta, ja suuntaa osoittavasta (*deictic-directional*) merkitsijästä samassa lauseessa. OS-3 osoittaa paikan sijaintia lyhyesti nominaalin jälkeen, kun taas OS-MENNÄ on nopeahko, vahva ja laajempi liike kohti samaa sijaintia. Viittomien OS-MENNÄ ja OS-3 muodot vastaavat myös Engberg-Pedersenin kuvausta tanskalaisen viittomakielen vastaavista predikoivasta ja nominaalisesta osoituksesta.

Kuvio 22. ‘ --- haluaa pujotteluleirille Argentiinaan ---’ (00:13:50)

Jos osoitus toimii lauseen predikaattina, onko se enää ele? Yllä olevassa esimerkkilauseessa on useita verbaaleja, ja osoituksen funktio on suuntaa osoittava, ei välttämättä suoraan tekemistä kuvaava. Eletutkimuksessa puheen kanssa esiintyvissä eleissä on vastaavia osoittavia eleitä (Kendon & Versante 2003: 127), ja niiden ohella tekeminen ilmaistaan lisäksi puheella.

Alla kuitenkin lause (kuvio 23), jossa osoitus toimii selkeämmin lauseessa predikaattina. OS-MENNÄ on lauseessa ainoa verbaali, sitä ennen ilmaistaan agentti, ja sen jälkeen määränpää. Eleiden tutkimuksen perinteisemmästä näkökulmasta osoituksena OS-MENNÄ sopisi Kendonin jatkumolla embleemiksi – se keskeyttää lauseen ja tuo oman, konventionaalisen merkityksensä siihen. Selitys tuntuu hieman kaukaa haetulta, kun yksinkertainen selitys olisi, että kyseessä on kielellinen elementti, paikasta toiseen siirtymistä merkitsevä verbaaliviittoma. Lisäksi embleemeille on tyypillistä ilmaista enemmänkin ominaisuuksia, ihmisten toisilleen osoittamia kommentteja tai tabuja (Brookes 2011: 199; Kendon 2004: 339).

Kuvio 23. 'Sami lähti Englantiin.' (00:11:23)

Tekemisenä voidaan nähdä myös olemassa oleminen, eksistenssi, jota ilmaisemaan ainakin flaamilaisessa viittomakielessä voidaan käyttää osoitusta (De Weerd 2008: 45).

3.2.6 Passiivisen käden osoitukset

Koska useissa tutkimuksissa on kiinnitetty erikseen huomiota passiivisen käden tuotukseen viitottaessa (mm. tutkittaessa simultaanisuutta ilmiönä, Vermeerbergen, Leeson & Crasborn 2007), esitellään passiivisen käden osoituksiakin tässä luvussa erikseen. Huomionarvoista on, että näissä tutkimuksissa osoitukset rinnastuvat eniten eleisiin.

Ei ole yksiselitteistä, tulisiko osoitus tulkita eleeksi vai kielenyksiköksi: Marschark (1994: 224) pitää tärkeänä erottavana tekijänä sitä, tuotetaanko osoitukset korvaamaan lingvististä koodia vai toimimaan sen ohessa. Jälkimmäisessä tapauksessa kyseessä olisi sekä kuulevilla että kuuroilla yleinen osoitusele. Erityisesti Marscharkin määritelmää käytettäessä passiivisen käden rooli korostuu: Jos aktiivinen käsi tuottaa kielellistä informaatiota, voi passiivinen käsi tuottaa sen ohessa jotain muuta, kuten eleitä.

Passiivisen käden roolia ei-lingvistisen koodin tuottamiseen on pohdittu ennenkin. Meier ehdottaa jo vuonna 1990, että passiivisen käden osoitukset voisivat olla verrattavissa pu-

heen kanssa esiintyviin osoituseleisiin. Hän puhuu nimenomaisesti osoituksista, jotka ilmenevät aktiivisen käden samalla tuottaessa viittomia. Meier perustelee ehdotustaan sillä, että yleensä molemmilla käsillä ei voi tuottaa yhtä aikaa kahta täysin eri viittomaa (Meier 1990: 178-179). Suomalaisesta viittomakielestä on löydettävissä melko selkeitä esimerkkejä, joissa passiivinen käsi vaikuttaa tuottavan nimenomaan osoittavan eleen, aktiivisen käden viittoessa lauseen. Alla yksi esimerkki (kuvio 24), jossa passiivisen käden aloittama osoitus jää paikoilleen aktiivisen käden viittoessa.

ok:	OS-1	VIITTOA	JO
vk: OS-valkokankaalle	–	–	–

Kuvio 24. 'Näistä kerroinkin jo.' (00:03:50)

Vastaavan ilmiön on Liddell (2003) nimennyt osoittavaksi poijuksi⁹ (*POINTER buoy*). Alla suomenkielisin glossein osa Liddellin esimerkkilauseesta:

ok: ELÄÄ	ELÄÄ	ELÄÄ
vk: OS-3	OS-2	OS-4

'Hän on elossa, ja hän, ja hän.'

Osoitukset kohdistuvat tilaan, johon on kiinnitetty merkitys 'luokkakuva', ja viittoja kertoo, ketkä kuvan ihmisistä ovat vielä elossa. (Liddell 2003: 258.) Ruotsalaisesta viittomakielestä löytyy vastaava rakenne, jossa passiivisen käden etusormi osoittaa kohti tärkeää elementtiä diskurssissa ohjaten kuulijan huomiota siihen, kun aktiivinen käsi jatkaa viittomista. (Nilsson 2007: 171–181.) Osoittava poiju on löydetty myös suomalaisesta viittomakielestä, mutta hie- man erilaisena kuin muiden kielten tutkimuksen pohjalta oli odotettavissa. Varsio (2009: 40, 47) raportoi aineistossaan kahdesta osoittavasta poijusta, jotka keston lyhyiden takia kuitenkin jäävät epävarmoiksi havainnoiksi.

Suomalaisesta viittomakielestä löytyy myös Liddellin osoittavan poijun kuvausta vastaava rakenne. Alla tilanne (kuvio 25), jossa viittoja kertoo, miten englantia puhuva henkilö maailmalla ihmisiä tavatessaan usein toteaa kaikkien osaavan englantia. Ilmaisussa oikea käsi

⁹ Poijuviittomien suomennekset Varsio (2009).

toistaa viittomaa ENGLANTI (kieli) ja vasen osoittaa eri kohtiin tilassa tarkoittaen vastaan tulevia ihmisiä, joiden kanssa englantia puhuva keskustele.

ok: KESKUSTELLA

vk: „

OSATA

OSATA

OS-4 – – – OS-2 – –

ENGLANTI

ok: ENGLANTI

vk: – OS-5

Kuvio 25. ’ [Englantilaisen] keskustellessa ihmisten kanssa, he osaavatkin kaikki englantia.’ (00:07:38)

Muidenkin pohjoismaisten viittottujen kielten tutkimuksissa on tarkasteltu passiivisen käden osoitusviittomia. Niitä on nimetty Liddellin mukaisesti viittomakielen kognitiivisen tutkimuksen hengessä poijuiksi. Poiju (*buoy*) on Liddellin (2003: 223) esittelemä käsite ei-dominoivan käden viittomille, jotka auttavat hahmottamaan diskurssia toimien paikalleen jäävänä käsitteellisenä maamerkinä dominoivan käden jatkaessa viittomista. Vogt-Svendsen ja Bergman esittävät ruotsalaisessa ja norjalaisessa viittomakielessä olevan osoitinpoijun (*point buoy*), jonka erikoisuutena näyttäisi olevan se, että se rajoittaa viittomistilan yksi- tai kaksiulotteiseksi. Osoitinpoiju toimii tilan merkitsijänä visualisoiden tarkoitteiden välisiä ajallisia ja tilallisia suhteita. (Vogt-Svendsen & Bergman 2007: 217, 232.) Samanlaisia havaintoja on tehnyt Nilsson (2007: 171–181) ruotsalaisessa viittomakielessä.

Suomalaisessa viittomakielessä on mahdollisuus käyttää molempien käsien osoituksia varsin monimutkaisella tavalla, joka muistuttaa hieman osoitinpoijua. Esimerkki (kuvio 26) on poimittu tilanteesta, jossa viittoja selittää Euroopan päättävien elinten rakennetta. Hän mainitsee suomalaisen EU:n neuvoston jäsenen, ja lähtee sitten hahmottamaan kunkin päättävän tahon suhdetta toisiinsa. Ilmaisun toinen osoitus, passiivisen käden OS-4 viittaa tilassa kohtaan, jonka merkitys on ’parlamentti’. Osoitus jää paikalleen, kun aktiivinen käsi erottelee muut mainitut poliittiset elimet hahmottaen samalla näiden suhdetta toisiinsa politiikan hie-

rarkiassa. Hieman vastaavan rakenteen on kuitenkin Lautala analysoinut teemapoijuksi (*the THEME buoy*), joka on siis passiivisen käden osoitus, joka ikään kuin muistuttaa katsojaa puheenaiheen kannalta tärkeästä elementistä (Lautala 2012: 47, Liddell 2003: 242).

Kuvio 26. '--- on jäsenenä neuvostossa. On tämä edustajisto, neuvosto, ja vielä ministereiden, no, sellainen huippukokous, ---' (00:01:40)

Poijuina osoitukset ylläpitävät kokonaisuuden koheesiota, ja tämä osoitusten tehtävä on mainittu muuallakin. ASL:n diskurssintutkijat Metzger ja Bahan (2001: 135-136) esittelevät osoitukset keinona auttaa kuulijaa hahmottamaan diskurssia, mutta he eivät ota kantaa kielellisyyteen, eivätkä mainitse kummalla kädellä osoituksia tehdään. Samoilla linjoilla ovat diskurssin suhteen australialainen viittomakielen tutkijat Johnston ja Schembri, jotka lyhyesti mainitsevat osoitukset tilaan viittaavina pronomineina (2007: 271). Heidän lähestymistapansa on selkeästi osoitus kielellisenä elementtinä; pronomina tai determinanttina (ibid.).

Tanskalaisesta viittomakielestä on erotettavissa muodoltaan konventionaalistunut *pro form* -osoitus, joka viitotaan passiivisella kädellä, ja voi esiintyä yhtä aikaa sekä nominaalin että predikaatin kanssa (Engberg-Pedersen 2003: 276-278). Pro form -osoitusta käytetään

apuna, kun pääviittomaa ei voi modifioida spatiaalisesti, tai kun modifiointia erityisesti halutaan korostaa. (id. 276.) Vermeerbergen ja Demey (2007: 268) kuitenkin kyseenalaistavat tarpeen pro form -osoituksen erilliseen kategoriaan. Engberg-Pedersen (2003: 274) vihjaa, että kyseessä olisi kuulevien puheen kanssa käyttämää osoituselettä muistuttava muoto. Kuvattu osoitus muistuttaa myös jonkin verran jo esiteltyä osoittavaa poijua.

Friedmanin (1975) kuvauksessa ASL:n rakenteesta puhutaan osoituksista (*index*) pronominaalistajina. Friedmanin mukaan ASL:ssa ei ole pronomien luokkaa, vaan asioihin viitataan tilan kautta. Osoituksilla viitataan henkilöön, asiaan tai paikkaan, mutta myös menneeseen tai tulevaan aikaan. Niillä joko luodaan tilaan viittauspiste (*reference point*) tai viitataan jo luotuun pisteeseen. (Friedman 1975: 946, 950.) Tätä jo luotuihin viittauspisteisiin osoittamista on viitottujen kielten tutkimuksessa kutsuttu myös anaforiseksi osoittamiseksi (Ahlgren 1990: 172, Jonhston & Schembri 2007: 271–272). Ilmiön voi nähdä vastaavan ele-tutkimuksen abstraktia deiksistä (McNeill, Cassell & Levy 1993).

Ilmiö abstrakti deiksistä löytyy kaikista puhutuista kielistä, joten voitaneen olettaa, että se on mahdollista viitotuissakin kielissä – tämä tarkoittaa, että viittojan pitää yhtä aikaa viittoa ja käyttää eleitä, koska kyseessä on puheen kanssa synkronoituva ele (Okrent 2002: 182). Näin ollen passiivisella kädellä tuotettuja osoituksia voitaisiin pitää eleinä (Vermeerbergen & Demey 2007: 261, Meier 1990: 179, Engberg-Pedersen 2003: 274, Marschark 1994: 224). Tämä tulkinta ei ole ristiriidassa sinänsä esimerkiksi kognitiivisen kielikäsitteiden poijurakenteiden suhteen, mutta piirtää edelleen selkeän rajan eleiden ja kielen välille, eikä korosta niiden yhdessä toimimista.

4 HAASTEITA OSOITUSTEN TUTKIMUKSESSA

Viitottujen kielten tutkimuksessa yleisesti jo hyväksytään eleet osaksi kieltä varsinkin osoitavien verbaalien kohdalla (mm. Liddell 2003, Johnston & Schembri 2007, Jantunen 2010), ja osoitusten muitakin kuin puhtaan kieliopillisiä merkityksiä on eritelty (mm. Liddell 2003, Vogt-Svendsen & Bergman 2007). Osoitukset huomioidaan viitottujen kielten tutkimuksessa aiempaa paremmin, mutta eletutkimuksen löytöjä voisi hyödyntää enemmän. Tässä luvussa esitellään tutkielmassa käsitellyn kirjallisuuden kautta esiin tulleita eleiden ja viitottujen kielten tutkimusten yhtäläisyyksiä, eroja ja haasteita.

Toistaiseksi selkeimmän avauksen eleiden ja kielen tutkimuksen synergian hyödyntämiseen on tehnyt Pfau (2011). Pfau tulkitsee artikkelissaan osoituksia avoimesti eleinä, ja pohtii niiden kieliopillistumista viittomiksi unohtamatta osoituksen merkitystä eleenä. Hänen artikkelinsa on kuitenkin kirjoitettu lähinnä kommenttina Senghasin ja Coppolan (2011) tutkimukseen. Esimerkki onnistuneesta viitottujen kielten ja eleiden tutkimuksen yhteistyöstä löytyy fonetiikan alueelta, jossa viittoman rakennetta on ryhdytty kuvaamaan uudella, eletutkimuksen pohjalta luodulla mallilla (Jantunen 2011).

Ongelmana viitottujen kielten tutkimuksessa ilmenee se, että uusissakin tutkimuksissa (esim. Senghas & Coppola 2011) osoitukseen viitataan eleinä määrittelemättä niitä tarkemmin – ikään kuin vain puhtaasti kielellisiä (sic) komponentteja olisi tarpeen määritellä. Miten kommentoivat artikkelit saisi muutettua konkreettiseksi osaksi viitottujen kielten tutkimusta? Miten hyödyntää viitottujen kielten tutkimuksessa sitä, mitä osoituseleistä on sanottu eleiden tutkimuksessa? Okrent (2002) esittelee laajahkon määritelmän, jonka avulla kielen ja eleen rajaa voisi hakea (ks. luku 2.4).

Okrentin määritelmän käytännön sovellukset ovat harvassa. Jantunen (2010) on kuitenkin esittänyt, juuri Okrentin näkemyksiin perustuen, muutosta kielikäsitteeseen määritelleeseen suomalaisen viittomakielen pääsanaluokkia. Jantunen määrittelee myös eleet viittomiksi. Määritelmässä sovelletaan jatkumojattelu Okrentin elemääritelmään, ja päädytään ehdottamaan viittomistoa kehämäisenä jatkumona, jossa keskiössä ovat kiinteän sanamaiset viittomat, ja ulkokehille siirryttäessä viittoman muodon ja merkityksen konventionaalisuus vähenee, ja kyseessä alkaa olla ele. Osoituksista Jantunen mainitsee sen verran, että näkee verbaaliviittomien suuntaamisen olevan osoittamista. (Jantunen 2010: 62–63, 67.)

Tulosten hyödyntämisen tehottomuus pätee toiseenkin suuntaan. Kendon (2004: 200) toteaa, ettei osoitusten muodon ja merkityksen suhdetta ole muutamaa tutkimusta enempää avattu. Eletutkimuksen puolella saattaisi syntyä uusia oivalluksia, jos viitottujen kielten tutkimustulokset osoituseleisiin, ja toki muihinkin eleisiin liittyen saataisiin laajempaan käyttöön. Yhteistyöstä on jo merkkejä, esimerkiksi Le Guen (2011: 301) avaa kysymyksen viittomakielisten yhteisöjen osoitusten tutkimuksen linkittämisestä puhuttujen kielten yhteisöjen osoitusten tutkimiseen. Myös Enfield (2004: 118) on esittänyt passiivisen käden poijurakenteita vastaavia ilmiöitä löytyvän myös eleistä: toinen käsi jää ikään kuin pitämään edellistä elettä paikallaan toisen jatkaessa seuraavaa.

Viitotussa diskurssissa on abstraktin osoittamisen lisäksi konkreettista osoittamista, josta ei juuri löydy viitottujen kielten tutkimuksessa kuin mainintoja, mutta eletutkimuksessa niitä käsitellään. Alla (kuvio 27) kyseessä on yleisön joukossa olevien henkilöiden suora puhuttelu. Henkilöt poimitaan joukosta erikoisella osoituksella: kämmenen orientaatio suuntautuu ylöspäin. Osoitukset tehdään passiivisella kädellä, ja ensimmäinen OS-5 muistuttaa Varision (2009: 40) raportoimaa osoittavaa poijua suomalaisessa viittomakielessä.

ok:

YKSI

SYU

MATKUSTUS

vk: OS-5 [yleisön jäsen]

–

„

ok:

vk: OS-6 [yleisön jäsen] (pysyy useita sekunteja)

Kuvio 27. 'Sinä mainitsit matkustamisen yhdeksi syyksi – entä sinä?'¹⁰ (00:07:06)

Orientaation erojen suhteista merkityksiin on mahdollista hakea vastaavuuksia ja vertailukohteita tutkimuksista: Engberg-Pedersen (2003: 278) korostaa orientaation merkitystä tanskalaisen viittomakielen osoituksissa: kämmen alaspäin on yleisempi verbaaliosoituksissa ja lokaa-

¹⁰ Merkitys voisi olla myös 'Sieltä mainittiin matkustaminen yhdeksi syyksi – entä siellä?'

tiota ilmaisevissa osoituksissa, kun taas määritteet, pronominit ja *pro form* -osoitukset tehdään neutraalilla orientaatiolla. Kendon ja Versante (2003: 134) tekevät napolilaisten käyttämien osoituseleiden osalta vastaavaa erottelua; orientaatiolla on selkeä merkitys, vaikkakin erilainen kuin tanskalaisessa viittomakielessä: Kämmen suuntautuu alaspäin, kun halutaan erottaa jokin kohde muista. Kämmen suuntautuu sivulle, kun viitataan enemmänkin kohteen ominaisuuksiin, sen merkitys on symbolinen tai kausaalinen. (ibid.)

Tutkielman alussa määriteltiin viittoma konventionaaliseksi kielen yksiköksi. Voidaanko yksittäisten viittomien tai eleiden konventionaalisuutta tai sen tasoa kuitenkin määritellä? Tämä kysymys on mielenkiintoinen erityisesti osoitusten osalta – niitä on viitottujen kielten tutkimuksessa pidetty osana leksikkoa, mutta samalla hyvin samanlaisetkin osoitukset, kuten abstrakti deiksis, ovat saaneet huomiota myös eleiden tutkimuksessa (ks. Kita 2003). Sekä eletutkimuksessa että viitottujen kielten tutkimuksessa on havaittu, että tilaa käytetään viittaamaan ajallisiin suhteisiin: menneeseen (henkilön takana/vasemmalla), nykyiseen (henkilön kohdalla) ja tulevaan (edessä/oikealla) aikaan (Gullberg 1998: 148, Rissanen 2006: 58). Liddell huomauttaa, että ikonisuus on läsnä kielissä usealla eri tasolla, eikä puhuttuakaan kieltä voida sanoa eleettömäksi. Hän kuitenkin korostaa eroa kielellisten elementtien vakiintuneisuuden ja osoittavien eleiden ei-vakiintuneisuuden välillä (Liddell 2002: 68, 70).

Eleiden määrittely jatkumona esiteltiin luvussa 2.1. Viitottujen kielten yhteydessä ilmenvät eleet eivät näytä täysin sopivan Kendonin jatkumolle, jonka yksi määrittävä piirre on eleen ilmeneminen puheen (eli kielen) kanssa tai ilman puhetta (eli kieltä). Viitotuissa kielissä taas sekä eleet että kieli tuotetaan saman kanavan kautta, joten viestien yhtäaikaisuutta saattaa olla vaikeampi määrittää. Viitottujen kielten osoittavien verbaalien on jo ehdotettu esiintyvän Kendonin jatkumon molemmissa päissä yhtä aikaa (Rathmann, Mathur & Meier 2003).

Jatkumon tulisi kuitenkin jatkua konventionaalaisesta päästään eteenpäin – myös täysin konventionaalisen viitotun kielen kanssa esiintyy eleitä. Kenties jatkumo voisi olla pikemminkin spiraali tai ympyrä, jossa jatkumon päät kohtaavat: Kun jatkumolla (ympyrällä) siirtyään aina vain konventionaalisempaan suuntaan, päädytään lopulta kieleen, jonka yhteydessä taas ilmenee ei-konventionaalisten eleiden käyttöä. Tätä päätelmää tukisivat havainnot, joiden mukaan vasta muotoutumassa oleva viitottu kieli pyrkii alkuun purkamaan elemäiset ilmaisut segmenteiksi (Senghas, Özyürek & Kita 2003: 128). Alun perin produktiiviset, kuvailevat viittomat vakiintuvat käytössä, mutta ne voidaan jälleen purkaa kuvaileviksi (Rissanen 2006). Tämän perusteella voisi ajatella, että eleiden pohjalta syntyvä kieli pyrkii ensin irti eleistä, mutta kielen kehittyttyä pidemmälle saavat eleet taas sijaa osana kommunikaatiota. Vastaavan ajatuksen on esittänyt Jantunen (2010: 63) kuvaamalla viittomiston rakenteen kehämäiseksi,

jossa ulkokehän eleet potentiaalisesti konventionaalistuvat kohti sisäkehän sanamaisia viittomia.

Osoituksia eivät ole vain ojennetulla etusormella tehdyt osoittamiset, joihin tämä työ rajautuu, vaan osoittaa voi muun muassa päällä, keholla ja katseella (McNeill 1992, 80). Katseen tutkiminen on aivan oma aiheensa, ja sen käytön havainnointi osoitusten yhteydessä antaisi paljon lisää pohdittavaa. Katseen merkitystä osoitusten yhteydessä on tutkittu muun muassa vuorovaikutuksen näkökulmasta. Eleiden tutkija Goodwin (2003: 224) kuvaa katseen kohdistumista osoitustilanteessa: osoittaja siirtää katsettaan osoitettavasta alueesta keskustelukumppaniin tarkistaakseen tämän reaktion osoitukseen, tai nähdäkseen onko tämä kiinnittänyt huomionsa oikeaan asiaan. Sekä viitotuissa että puhutuissa kielissä katseen suuntaamisella on tärkeä funktio: Sen perusteella kuulija päättelee, onko osoituksen tarkoitus ohjata kuulijan katsetta etsimään osoituksen kohdetta vai ei (Antinoro Pizzuto & Capobianco 2008: 89). Jantusen (2008b: 138) mukaan suomalaisen viittomakielen ekvatiivilauseissa muihin, paitsi ensimmäiseen persoonaan viittaaviin osoitusviittomiin kuuluu katseen käyminen referentin suunnassa. Jatkotutkimuksessa voisi pohtia, määrääkö katseen käyttöä osoitusten kanssa jokin kieliopillinen sääntö, kuten Neidle et al. (2000: 64) ehdottavat amerikkalaisen viittomakielen verbeistä.

Diesselin (1999: 118) mukaan demonstratiivien kieliopillistumisessa tapahtuvista muutoksista yksi on funktioon liittyvä: demonstratiivista häviää kuulijan huomion ohjaaminen johonkin olemassa olevaan. Samanlainen kehitys on havaittavissa osoituksissa, joiden suuntaaminen ei ole enää merkityksellinen. Näitä osoituksia käsiteltiin luvussa 3.2.2. Myös puhuttujen kielten demonstratiiveja koskevat tutkimukset saattaisivat olla yhdistettävissä eleiden kieliopillistumiseen.

5 LOPUKSI

Tutkielmassa on tuotu esille erilaisia näkökulmia osoitukseen, ja pohdittu niitä esimerkkien kautta ja eleiden tutkimuksen sekä viitottujen kielten tutkimusten vertailulla. Osoituksista on esitelty viitottujen kielten tutkimuksessa ja eletutkimuksessa tehtyjä tulkintoja ja pohdittu niiden yhdistämisestä syntyvää potentiaalista synergiaa ja haasteita.

Eletutkimuksen osalta tämä tutkielma ei ole erityisen kattava, sillä elekäsitys rajattiin heti alussa McNeillin määritelmän mukaiseksi. Esimerkiksi eletutkimuksissakin käytettyä luokittelua verbaaliseen ja ei-verbaaliseen viestintään ei tässä tutkielmassa käsitelty lainkaan, koska sitä ei nähty hedelmälliseksi erilaisen kielikäsitelmän vuoksi.

Tutkielmassa on perehdytty osoitukseen eleenä ja viittomana, sekä kirjallisuuskatsauksen että esimerkkiaineiston avulla. Tutkielmalla oli kolme tutkimuskysymystä:

1. Miten osoituksia on tulkittu eleiden tutkimuksessa?

Eletutkimuksessa, enimmäkseen puhuttujen kielten yhteydessä, osoitukset määritellään deiktisiksi eleiksi, joiden avulla muun muassa liikutaan sujuvasti diskurssissa, ja jotka sulautuvat osaksi kieltä. Osoituksilla viitataan asioihin myös varsin konventionaalisin keinoin, jolloin niiden asema ei-kiellellisenä täysin elemäisenä elementtinä voidaan asettaa kyseenalaiseksi.

2. Miten osoituksia on tulkittu viitottujen kielten tutkimuksessa?

Tutkimustulosten perusteella osoitusten on todettu toimivan viitotussa kielessä ainakin pronomineina, determinanteina ja erilaisina merkitsijöinä, niiden on todettu voivan predikoida sekä ylläpitää koheesiota diskurssissa muun muassa poijurakenteina. Osoitukset voivat olla myös ”vain” eleitä, vaikka kyseessä olisikin viitottu kieli.

3. Löytyykö eleiden ja viitottujen kielten tutkimuksista yhtäläisyyksiä osoitusten tulkinnoissa?

Abstrakti deiksis on osoituksen funktio, joka esiintyy usein sekä viitottujen että puhuttujen kielten diskurssissa, vaikkakin siitä käytetään erilaisia termejä. Osoitukset huomioidaan viitottujen kielten tutkimuksessa aiempaa paremmin, mutta eletutkimuksen löytöjä voisi hyödyntää enemmän, jolloin myös yhtäläisyyksiä tulkinnoissa voisi esiintyä enemmän.

Kirjallisuuskatsauksen pohjalta voidaan esittää ajatuksia tutkimusten kehittämiseen sekä eleiden ja viitottujen kielten tutkimustuloksia hyödyntäen: Esimerkiksi topiikin merkitsimenä toimiva osoitus suomalaisessa viittomakielessä saattaisi olla tulkittavissa eletutkimuksen nä-

kökulmasta abstraktiksi deiksikseksi (luvut 3.1 ja 3.2.4). Orientaation, samoin kuin katseen merkitystä osoituksen funktioon voisi pohtia vertailemalla eletutkimuksen ja viitottujen kielten tutkimusten tuloksia (luku 4). Osoitusten toimintaa verbaalina voisi tutkia aivan omana ilmiönään, varsinkin kun suomalaisen viittomakielen tutkimuksessa verbaalien määrittely on melko pitkällä (luku 3.2.5). Viitottujen kielten tutkimuksessa olisi hyvä välillä keskittyä myös suoraan, konkreettiseen osoitukseen, joka kohdistuu läsnä olevaan entiteettiin. Eletutkija Le Guenin (2011: 273–280) mukaan se eroaa abstraktista osoittamisesta – onko näin myös viitotussa diskurssissa? (Luvut 3.1 ja 4.) Viitottujen kielten tutkimuksissa, kun puhutaan osoituksista, olisi mahdollista ryhtyä määrittelemään ja kuvailemaan osoituksia tarkemmin eletutkimukseen nojaten (luku 3.1).

Osoitus voi tässä katsauksessa esiteltyjen tutkimusten mukaan toimia hyvin monessa roolissa. Osoitus voi olla viittoma; konventionaalinen, kategorinen ja arbitraarinen kielellinen yksikkö. Se voi olla myös ele; ei-konventionaalinen, sumearajainen ja kuvallinen ilmaisu. Osoitus voi olla myös jotain siltä väliltä. Eletutkija Wilkins on tutkinut osoituseleitä arrernten puhujien keskuudessa Pohjois-Australiassa. Kyseessä on melko marginaalinen kielisysteemi, sillä arrernten käyttäjillä on puhutun kielen lisäksi olemassa viitottu järjestelmä. Heillä osoitusten käsimuodot ovat hyvin konventionaalisia, mutta näyttävät sallivan laajempaa allomorfiasta vaihtelua kuin viitotun järjestelmän viittomat. Kun osoituksista puhutaan, niihin viitataan vaihtelevasti sekä viittomiin että eleisiin viittaavilla ilmaisuilla. (Wilkins 2003: 181.) Näin ollen niiden voisi tulkita olevan jotain kielellisten yksiköiden ja eleiden väliltä, tai samanlaisesti molempia. Olisiko viitottujen kielten osoituksilla jotain yhteistä arrernten puhujien osoitusten kanssa?

LÄHTEET

- Ahlgren, I. 1990: Deictic pronouns in Swedish and Swedish Sign Language – S. D. Fischer & P. Siple (toim.), *Theoretical issues in sign language research. Vol 1: Linguistics* s. 167–174. Chicago: University of Chicago Press.
- Alopaeus, C. H. 1868: *Lyhykäinen ohje kuuromykkiä kotona kaswattamaan ja opettamaan*. Suomenos teoksesta Kort handledning till döfstummas uppfostran och underwising i hemmen (1866). Turku: Frenckellin kirjapaino (1869).
- Antinoro Pizzuto, E. – Capobianco M. 2008: Is pointing ”just” pointing? Unraveling the complexity of indexes in spoken and signed discourse. *Gesture* 8 (1) Special issue: Dimensions of gesture s. 82–103.
- Armstrong, D. F. 1999: *Original signs: gesture, sign, and the sources of language*. Washington: Gallaudet University Press.
- Bavelas, J. – Gerwing, J. – Allison, M. – Sutton C. 2011: Dyadic evidence for grounding with abstract deictic gestures – G. Stam & M. Ishino (toim.), *Gesture Studies 4: Integrating Gestures. The interdisciplinary nature of gesture* s. 49–60. Amsterdam: John Benjamins.
- Brookes, H. J. 2011: Amangama amathathu ‘The three letters’. The emergence of a quotable gesture (emblem). *Gesture* 11 (2) s. 194–218.
- Casey, S. 2003: Relationships between gestures and signed languages – A. Baker, B. van den Bogaerde & O. Crasborn (toim.), *Cross-linguistic perspectives in sign language research: Selected papers from TISLR 2000* s. 95–118. Hamburg: Signum.
- Cormier, K. 2007: Do all pronouns point? Indexicality of first person plural pronouns in BSL and ASL – P. M. Perniss, R. Pfau & M. Steinbach (toim.), *Visible variation: Comparative studies on Sign Language structure* s. 63–101. Trends in linguistics: Studies and monographs 188. Berlin: Mouton de Gruyter.
- De Weerdt, D. 2008: *Expressing existence in Flemish Sign Language*. Jyväskylän yliopisto, kielten laitos. Pro gradu -tutkielma.
- Diessel, H. 1999: *Demonstratives: Form, Function, and Grammaticalization*. Amsterdam: John Benjamins.
- Emmorey, K. 1999: Do signers gesture? – L. S. Messing & R. Campbell (toim.), *Gesture, Speech, and Sign* s. 133–159. New York: Oxford University Press.
- Enfield, N. J. 2004: On linear segmentation and combinatorics in co-speech gesture: A symmetry-dominance construction in Lao fish trap descriptions. *Semiotica* 149 (1/4) s. 57–123.
- Engberg-Pedersen, E. 1993: *Space in Danish Sign Language: The semantics and morphosyntax of the use of space in a visual language*. International studies on sign language and communication of the deaf, vol. 19. Hampuri: Signum.
- 2003: From pointing to reference and predication: Pointing signs, eyegaze, and head and body orientation in Danish Sign Language – S. Kita (toim.), *Pointing – when language, culture, and cognition meet* s. 269–292. New Jersey: Lawrence Erlbaum.
- Goodwin, C. 2003: Pointing as situated practice – S. Kita (toim.), *Pointing – when language, culture, and cognition meet* s. 217–241. New Jersey: Lawrence Erlbaum.
- Gullberg, M. 1998: *Gesture as a communication strategy in second language discourse: A study of learners of French and Swedish*. Väitöskirja. Korjattu elektroninen versio 2001. Lund: Lund University Press.
- 2004: Review teoksesta Pointing: When language, culture, and cognition meet. *Gesture* 4 (2) s. 235–248.
- Hatzopoulou, M. 2008: *Acquisition of reference to self and others in Greek Sign Language. From pointing gesture to pronominal pointing signs*. Tukholman yliopisto, Department of Linguistics. Väitöskirja.
- Haukioja, T. 1993: Pointing in sign language and gesture: An alternative interpretation. *Language and Communication* 13 (1) s. 19–25.
- Haviland, J. B. 2003: How to point in Zinacantán – S. Kita (toim.), *Pointing – when language, culture, and cognition meet* s. 139–169. New Jersey: Lawrence Erlbaum.
- Hoiting, N. – Slobin D. I. 2007: Gestures to signs – S. D. Duncan, J. Cassell & E. T. Levy (toim.), *Gesture and the dynamic dimension of language: essays in honor of David McNeill* s. 51–65. Amsterdam: John Benjamins.
- Hostetter, A. B. – Alibali M. W. 2007: Raise your hand if you’re spatial: relations between verbal and spatial skills and gesture production. *Gesture* 7 (1) s. 73–95.
- Jantunen, T. 2008a: Katsaus suomalaisen viittomakielen kielitieteelliseen tutkimukseen – J. Keski-Levijoki (toim.), *Opettajankoulutus yhteisön luovana voimana - näkökulmia suomalaisesta viittomakielisestä ja viittomakielisten koulutuksesta: viittomakielisen luokanopettajakoulutuksen 10-vuotisjuhlakirja*. Tutkiva opettaja 6/2008. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- 2008b: *Tavu ja lause. Tutkimuksia kahden sekventiaalisen perusyksikön olemuksesta suomalaisessa viittomakielessä*. Jyväskylän yliopisto, kielten laitos. Suomalaisen viittomakielen tohtorinväitöskirja.

- 2010: Suomalaisen viittomakielen pääsanaluokat – T. Jantunen (toim.), *Näkökulmia viittomaan ja viittomistoon* s. 57–78. Soveltavan kielentutkimuksen teoriaa ja käytäntöä 5. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- 2011: Foneettisen viittoman ala. *Puhe ja kieli* 31 (2) s. 51–65.
- Jantunen, T. – Takkinen R. 2011: Puraistaan kieltä 4: nyökkäys kohti kieltä. *Puhe ja kieli* 31 (4) s. 135.
- Janzen, T. – Shaffer B. 2002: Gesture as the substrate in the process of ASL grammaticization – R. P. Meier, K. Cormier & D. Quinto-Pozos (toim.), *Modality and structure in signed and spoken languages* s. 199–223. Cambridge: Cambridge University Press.
- Johnston, T. – Schembri, A. 2007: *Australian Sign Language: an introduction to sign language linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Johnston, T. – Vermeerbergen, M. – Schembri, A. – Leeson, L. 2007: 'Real data are messy': Considering cross-linguistic analysis of constituent ordering in Auslan, VGT and ISL – P. M. Perniss, R. Pfau & M. Steinbach (toim.), *Visible variation: Comparative studies on sign language structure* s. 163–205. Berliini: Mouton de Gruyter.
- Kendon, A. 2004: *Gesture: Visible action as utterance*. Cambridge: Cambridge University Press.
- 2007: Origins of modern gesture studies – S. D. Duncan, J. Cassell & E. T. Levy (toim.), *Gesture and the dynamic dimension on language: essays in honor of David McNeill* s. 13–27. Amsterdam: John Benjamins.
- 2011: Gesture First or Speech First in Language Origin? – G. Mathur & D. J. Napoli (toim.), *Deaf around the World: The Impact of Language* s. 251–267. New York: Oxford University Press.
- Kendon, A. – Versante L. 2003: Pointing by hand in "Neapolitan" – S. Kita (toim.), *Pointing – when language, culture, and cognition meet* s. 109–137. New Jersey: Lawrence Erlbaum.
- Kita, S. 2003: (toim.) Pointing – when language, culture and cognition meet. New Jersey: Lawrence Erlbaum.
- 2004 (2001): Gesture in linguistics – N. J. Smelser & P. B. Baltes (toim.), *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences* s. 6215–6218. Amsterdam: Elsevier Ltd. Päivitetty verkkoversio – <http://www.sciencedirect.com/science/referenceworks/9780080430768> 20.10.2008.
- Lautala, S. 2012: *Kieliopilliset sidoskeinot kahdessa suomalaisella viittomakielellä tuotetussa asiategistissä*. Jyväskylän yliopisto, kielten laitos. Pro gradu -tutkielma.
- Le Guen, O. 2011: Modes of pointing to existing spaces and the use of frames of reference. *Gesture* 11 (3) s. 271–307.
- Liddell, S. K. 2002: Modality effects and conflicting agendas – D. F. Armstrong, M. A. Karchmer & J. V. Van Cleve (toim.), *The study of signed languages: Essays in honor of William C. Stokoe* s. 53–81. Washington DC: Gallaudet University Press.
- 2003: *Grammar, gesture and meaning in American Sign Language*. New York: Cambridge University Press.
- Liddell, S. K. – Metzger, M. 1998: Gesture in Sign Language Discourse. *Journal of Pragmatics* 30 (6), s. 657–697.
- Liddell, S. K. – Vogt-Svendsen M. 2007: Constructing spatial conceptualizations from limited input: evidence from Norwegian Sign Language – S. D. Duncan, J. Cassell & E. T. Levy (toim.), *Gesture and the dynamic dimension on language: essays in honor of David McNeill* s.173–194. Amsterdam: John Benjamins.
- Mandel, M. 1977: Iconic devices in American Sign Language – L. A. Friedman (toim.), *On the Other Hand: New Perspectives on American Sign Language* s. 57–108. New York: Academic Press.
- Marschark, M. 1994: Gesture and sign. *Applied Psycholinguistics* 15 (2) s. 209–236.
- McBurney, S. L. 2002: Pronominal reference in signed and spoken language: Are grammatical categories modality-dependent? – R. P. Meier, K. Cormier & D. Quinto-Pozos (toim.), *Modality and structure in signed and spoken languages* s. 329–369. Cambridge: Cambridge University Press.
- McNeill, D. 1992: *Hand and mind: what gestures reveal about thought*. Chicago: University of Chicago.
- McNeill, D. – Cassell J. – Levy, E. T. 1993: Abstract deixis. *Semiotica* 95 (1/2) s. 5–19.
- Meier, R. P. 1990: Person deixis in American Sign Language – S. D. Fischer & P. Siple (toim.), *Theoretical issues in sign language research. Vol 1: Linguistics* s. 175–190. Chicago: University of Chicago Press.
- 2002: Using space and describing space: Pronouns, classifiers, and verb agreement – R. P. Meier, K. Cormier & D. Quinto-Pozos (toim.), *Modality and structure in signed and spoken languages* s. 321–327. Cambridge: Cambridge University Press.
- Metzger, M. – Bahan 2001: Discourse analysis – C. Lucas (toim.), *The sociolinguistics of Sign Languages* s. 112–144. Cambridge: Cambridge University Press.
- Neidle, C. – Kegl, J. – MacLaughlin D. – Bahan, B. – Lee, R. G. 2000: *The syntax of American Sign Language: Functional categories and hierarchical structure*. Cambridge: The MIT Press.
- Nilsson, A-L. 2004: Form and discourse function of the pointing toward the chest in Swedish Sign Language. *Sign Language & Linguistics* 7 (1) s. 3–30.

- 2007: The non-dominant hand in a Swedish Sign Language discourse – M. Vermeerbergen, L. Leeson & O. Crasborn (toim.), *Simultaneity in signed languages: form and function* s. 163–185. Amsterdam: John Benjamins.
- Ojala, S. 2010: Rytmin ja koartikulaation vaikutus viittomiin ja puheeseen – T. Jantunen (toim.), *Näkökulmia viittomaan ja viittomistoon* s. 29–41. Soveltavan kielentutkimuksen teoriaa ja käytäntöä 5. Jyväskylän yliopisto.
- Okrent, A. 2002: A modality-free notion of gesture and how it can help us with the morpheme vs. gesture question in sign language linguistics (or at least give us some criteria to work with) – R. P. Meier, K. Cormier & D. Quinto-Pozos (toim.), *Modality and structure in signed and spoken languages* s. 175–198. Cambridge: Cambridge University Press.
- Petitto, L. A. 1994: The Transition from Gesture to Symbol in American Sign Language – V. Volterra & C. J. Erting (toim.), *From Gesture to Language in Hearing and Deaf Children* s. 153–162. Washington DC: Gallaudet University Press.
- Rainó, P. 2004: *Henkilöviittomien synty ja kehitys suomalaisessa viittomakieliyhteisössä*. Sähköisessä muodossa. Helsinki: Kuurojen Liitto ry.
- Rathmann, C. – Mathur, G. – Meier, R. P. 2003: From gesture to verb agreement in signed languages – J. Streek (toim.), *Proceedings of the International Society for Gesture Studies*. Texas: University of Texas at Austin.
- Rissanen, T. 1985: *Viittomakielen perusrakenne*. Publications of the department of general linguistics, nro 12. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- 1998: *The categories of nominals and verbals and their morphology in finnish sign language*. Turun yliopisto, suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitos. Yleisen kielitieteen lisensiaatin tutkielma.
- 2006: Viittomakielen rakenteen visuaalisuudesta ja ikonisuudesta – N. Hytönen & T. Rissanen (toim.), *Käden käänneessä. Viittomakielen kääntämisen ja tulkkauksen teoriaa sekä käytäntöä* s. 26–63. Helsinki: Finn Lectura.
- Pfau, R. 2011: A Point Well Taken: On the Typology and Diachrony of Pointing – G. Mathur & D. J. Napoli (toim.), *Deaf around the World: The Impact of Language* s. 144–163. Oxford: Oxford University Press.
- Poggi, I. 2002: From a Typology of Gestures to a Procedure for Gesture Production – I. Wachsmuth & T. Sowa (toim.), *Gesture and Sign Language in Human-Computer Interaction*. International Gesture Workshop, GW 2001, London, UK, April 18–20, 2001. Revised Papers. Berliini: Springer.
- Puupponen, A. 2012: *Horisontaaliset ja vertikaaliset päänliikkeet suomalaisessa viittomakielessä*. Jyväskylän yliopisto, kielten laitos. Pro gradu -tutkielma.
- Salonen, J. 2012: *Perfektiivisen aspektin esiintyminen suomalaisessa viittomakielessä*. Jyväskylän yliopisto, kielten laitos. Pro gradu -tutkielma.
- Savolainen, L. 2000: Viittomakielten erilaiset muistinmerkitsemistavat – A. Malm (toim.), *Viittomakieliset Suomessa* s. 189–200. Helsinki: Finn Lectura.
- Senghas, A. – Coppola, M. 2011: Getting to the Point: How a Simple Gesture Became a Linguistic Element in Nicaraguan Signing – G. Mathur & D. J. Napoli (toim.), *Deaf around the World: The Impact of Language* s. 127–143. Oxford: Oxford University Press.
- Senghas, A. – Özyürek, A. – Kita, S. 2003: Encoding motion events in an emerging sign language: from Nicaraguan gestures to nicaraguan signs – A. Baker, B. van den Bogaerde & O. Crasborn (toim.), *Cross-linguistic perspectives in sign language research: Selected papers from TISLR 2000* s. 119–130. Hamburg: Signum.
- Singleton, J. L. – Goldin-Meadow S. – McNeill D. 1995: The catalysmic break between gesticulation and sign: evidence against a unified continuum of gestural communication – K. Emmorey & J. S. Reilly (toim.), *Language, gesture, and space* s. 287–312. New Jersey: Lawrence Erlbaum.
- Stokoe, W. C. 1960: *Sign language structure. An outline of the visual communication systems of the American deaf*. Studies in Linguistics, Occasional Papers 8. New York: University of Buffalo.
- Stokoe, W. C. – Marschark M. 1999: Signs, gestures and signs – L. E. Messing & R. Campbell (toim.), *Gesture, speech, and sign* s. 161–180. Oxford: Oxford University Press.
- Suvi – Suomalaisen viittomakielen verkkosanakirja. – <http://suvi.viittomat.net> 16.9.2012.
- Takkinen, R. 2008: Kuvailevat verbit suomalaisessa viittomakielessä. *Puhe ja kieli* 28 (1) s. 17–40.
- Varsio, K. 2009: *Kuvaus suomalaisen viittomakielen poijurakenteista*. Jyväskylän yliopisto, kielten laitos. Pro gradu -tutkielma.
- Vermeerbergen, M. – Demey E. 2007: Sign + gesture = speech + gesture? – M. Vermeerbergen, L. Leeson & O. Crasborn (toim.), *Simultaneity in signed languages: form and function* s. 257–282. Amsterdam: John Benjamins.
- Vermeerbergen, M. – Leeson, L. – Crasborn O. (toim.) 2007: *Simultaneity in signed languages: form and function*. Amsterdam: John Benjamins.

- Vogt-Svendsen M. – Bergman B. 2007: Point buoys: The weak hand as a point of reference for time and space. – M. Vermeerbergen, L. Leeson & O. Crasborn (toim.), *Simultaneity in signed languages: form and function* s. 217–235. Amsterdam: John Benjamins.
- Wilcox, S. 2004: Gesture and language: Cross-linguistic and historical data from signed languages. *Gesture* 4 (1) s. 43–73.
- Wilkins, D. 2003: Why pointing with the index finger is not a universal (in sociocultural and semiotic terms) – S. Kita (toim.), *Pointing – when language, culture and cognition meet* s. 171–215. New Jersey: Lawrence Erlbaum.
- Zeshan, U. 2007: Roots, leaves and branches – The typology of sign languages – R. M. de Quadros (toim.), *Sign Languages: spinning and unraveling the past, present and future*. Fortyfive papers and three posters from the 9th Theoretical Issues In Sign Language Research Conference, Florianopolis, Brazil, December 2006. Saatavilla elektronisena – <http://www.editora-arara-azul.com.br/ebooks/catalogo/48.pdf>. Petropolis: Editora Arara Azul.
- Zimmer, J. – Patschke C. 2000: A class of determiners in ASL – C. Valli & C. Lucas (toim.), *Linguistics of American Sign Language: An introduction*. Kolmas painos. Washington DC: Gallaudet University Press.